

I паседжанне

Гістарычная навука ў БССР і СССР. Страты і набыткі

*Захар Шыбека (Менск),
доктар гіст. навук, прафесар
Беларускага дзяржаўнага эканамічнага ўніверсітэту*

АБАГУЛЬНЯЮЧЫЯ ВЕРСІІ ГІСТОРЫІ БЕЛАРУСІ

Дапаможнікі і падручнікі па гісторыі Беларусі. Напісанне абагульняючых працаў па гісторыі Беларусі заўсёды звязвалася з шэрагам цяжкасцяў. У складзе Расейскай імперыі першую нацыянальную версію беларускай гісторыі пад назвай “Кароткая гісторыя Беларусі” ўдалося выдаць у Вільні толькі ў 1910 г. Яе аўтарам быў Вацлаў Ластоўскі. З устанавленнем савецкай улады выйшаў вельмі сціплы па памерах “Кароткі нарыс гісторыі Беларусі” Усевалада Ігнатоўскага (Менск, 1922). Аўтар выдання працягваў лінію В.Ластоўскага, выкладаючы гістарычныя падзеі з нацыянальных пазіцый. Аднак у часы сталінскага панавання гэтая лінія была перарвана. Грунтоўная “Гісторыя Беларусі” Мітрафана Доўнар-Запольскага, напісаная ў 1926 г., пабачыла свет толькі ў незалежнай Беларусі (Менск, 1994; 2003). Васіль Шчарбакоў выдаў “Нарыс гісторыі Беларусі” (Менск, 1934) ужо ў поўнай адпаведнасці са сталінскай дактрынай грамадскага развіцця. Праўда, гэта не ўратавала яго, як і У.Ігнатоўскага, ад рэпрэсій. Іх кнігі былі забароненыя. Дапаможнікаў па айчыннай гісторыі ўвогуле не засталася.

Пасля другой сусветнай вайны агульная праца па гісторыі Беларусі рыхтавалася пад жорсткім кантролем камуністычнага кіраўніцтва Менску і Масквы. Пад рэдакцыяй У.Н.Перцава, К.І.Шабуні, Л.С.Абэцадарскага калектывам аўтараў была створана “История Белорусской ССР” у двух тамах (Менск, 1954). Практычна без істотных зменаў яна была перавыдадзена ў 1961 г. Гэтыя акадэмічныя выданні выкарыстоўваліся ў якасці дапаможнікаў на гістарычных факультэтах педінстытутаў і БДУ. Спецыяльных падручнікаў ці дапаможнікаў для ВНУ не існавала. І будучыя выкладчыкі гісторыі штудзіравалі курс беларускай гісторыі па невялікаму дапаможні-

ку пад рэдакцыяй прафесара Л.Абэцдарскага, які прызначаўся для сярэдняй школы. Студэнты іншых спецыялізацый замест гісторыі Беларусі вывучалі гісторыю КПСС ды эканамічную гісторыю СССР і замежных краінаў. З нешматлікіх калектыўных выданняў савецкай эпохі лепшым засталася пяцітомная “Гісторыя Беларускай ССР” (Менск, 1972 – 1975). Яна вылучалася грунтоўнасцю выкладзенага матэрыялу.

Першым выданнем пасля распаду СССР сталі “Нарысы гісторыі Беларусі” (Т. 1-2. Менск, 1994 – 1995) пад рэдакцыяй акадэміка М.П.Касцюка. Яго аўтары адыходзяць ад савецкіх трактовак і асвятляюць уласную гісторыю з нацыянальна-дзяржаўных пазіцый. У такім жа накірунку былі напісаныя і першыя дапаможнікі па гісторыі Беларусі для сярэдняй школы (аўтары М.В.Біч, Г.В.Штыхаў і інш.).

Пасля ўстанаўлення ў Беларусі прэзідэнцкай улады ўжо 20 жніўня 1994 г. у “Советской Беларусі” было аб’яўлена аб неабходнасці “выветривания” з дапаможнікаў нацыяналістычнага духу. У пачатку 1997 г. нанова напісаныя дапаможнікі пачалі ўводзіцца ў школах. У 1998 г. выйшаў падручнік для ВНУ у двух тамах, створаны выкладчыкамі ВНУ пад рэдакцыяй прафесараў Я.К.Новіка і Г.С.Марцуля. Двухтомнік ствараўся сем гадоў і ўяўляў сабой спробу рэабілітацыі ідэалагемаў савецкай гісторыі. Аўтары знаходзілі поўную падтрымку з боку прасавецкага прэзідэнцкага кіраўніцтва. Усе пазнейшыя афіцыйныя ці дзяржаўныя, версіі гісторыі Беларусі ствараліся ва ўмовах прэзідэнцкай цензуры ці самацензуры. Усе яны ў той ці іншай ступені носяць на сабе адбітак дырэктывнай гісторыі, гэта значыць гісторыі, напісанай пад палітычны заказ беларускага прэзідэнта.

У 2000 г. свет пабачыў падручнік “Гісторыя Беларусі” ў двух частках пад рэдакцыяй І.П.Крэня. Выданне калектыўных падручнікаў становіцца традыцыйным для гістарычных факультэтаў БДУ і Гарадзенскага універсітэта. Аднаўляюцца і аўтарскія версіі гісторыі Беларусі (Чигринов П.Г. Очерки истории Беларуси. Мн., 1997; И.И.Ковкель, Э.С.Ярмусик. История Беларуси с древнейших времен до нашего времени. Мн., 2000; Я.И.Трешченко. История Беларуси. Ч.1. Досоветский период. Могилев, 2003. Мн., 2004).

Сярод аўтарскіх версій асаблівай рэакцыянасцю вылучаецца дапаможнік былога настаўніка Аляксандра Лукашэнкі Якава Грашчанка. Асноўным матывам гэтага твору з’яўляецца абяленне расейскага самаўладдзя, нібыта ўратаваўшага беларусаў ад паланізацыі. Ва ўводзінах аўтар заяўляе, што яго мэта – узнаўленне ў Беларусі разбуранай аднастайнасці гістарычнай адукацыі і “мотивированное преодоление национальных схем”. Рэцэнзентам і ідэалагізаванага выдання выступаюць прафесары М.С.Сташкевіч і Э.М.Загарульскі. Дапаможніку абавязковым парадку распаўсюджваецца ў навучальных установах краіны ў якасці эталона для вык-

ладання айчыннай гісторыі, але выкладчыкі і студэнты не вельмі спяшаюцца набыць яго, каб зрабіць настольнай кнігай.

З 2000 г. у вышэйшых навучальных установах пачалося выкладанне інтэгральнага курса “Гісторыя Беларусі (у кантэксце сусветнай цывілізацыі)”. Першы дапаможнік па дадзенаму курсу (“Гісторыя Беларусі ў кантэксце еўрапейскай цывілізацыі: Дапаможнік”. Падрэд. Л.В.Лойка. Менск, 2003) пакуль не вылучаецца сваёй змястоўнасцю. Дапаможнік А.І.Котава “Гісторыя Беларусі і сусветная цывілізацыя” (Менск, 2003) аказаўся больш удалым. Еўрапейскі кантэкст дазваляе аўтарам выходзіць за межы дырэктывы гісторыі.

Грунтоўным акадэмічным выданнем, аддаленым ад палітыкі, абяцае быць новая 6-томная “Гісторыя Беларусі”. Аднак пакуль у свет выйшлі толькі яе першы і трэці тамы: “Старажытная Беларусь: Ад першапачатковага засялення да сярэдзіны XIII ст.” (Менск, 2000) і “Беларусь у часы Рэчы Паспалітай” (Менск, 2004) пад агульнай рэдакцыяй М.П.Касцюка.

Пакуль існуе толькі адна недзяржаўная (неафіцыйная) версія гісторыі Беларусі, створаная і выдадзеная ў сувязанай Беларусі. Яе аўтарамі з’яўляюцца Г.Сагановіч (“Нарыс гісторыі Беларусі ад старажытнасці да канца XVIII стагоддзя”. Менск, 2001) і З.Шыбека (“Нарыс гісторыі Беларусі. 1795 – 2002”. Менск, 2003). Ды і то, гісторыя прэзідэнцкай Беларусі не знайшла ў ёй належнага асвятлення.

Версіі гісторыі Беларусі, выдадзеныя ў замежжы. У адрозненне ад гісторый суседніх народаў, беларускае мінулае доўгі час мала вабіла замежных вучоных. Адзінымі абагульняючымі выданнямі былі кніга амерыканскага гісторыка Нікаласа Вакара “Беларусь: стварэнне нацыі” (Vakar N. Byelorussia. The Making of Nation. Cambridge, Massachusetts. 1956) і “Гісторыя Беларусі” польскага гісторыка Марцэлія Космана (Kosman M. Historia Białorusi. Wrocław, 1979).

Сітуацыя змянілася пасля абвешчэння незалежнасці Беларусі. Цікаваць да яе гісторыі імгненна ўзрасла. Першая спроба асэнсавання гістарычнага мінулага незалежнай Беларусі належыць амерыканскаму гісторыку беларускага паходжання Янку Запрудніку “Беларусь на гістарычных скрываваннях” (Нью-Ёрк, 1996; Менск, 1997) і польскаму гісторыку беларускага паходжання Яўгену Мірановічу “Найноўшая гісторыя Беларусі” (Беласток, 1999; Санкт-Пецярбург, 2003). Ён жа ў сааўтарстве з другім польскім гісторыкам беларускага паходжання А.Латышонкам у 2002 г. выдаў на сродкі Міністэрства нацыянальнай адукацыі Польшчы дапаможнік, які адпавядае дзяржаўнай праграме вывучэння беларускай тэматыкі ў сярэдніх і няпоўных сярэдніх школах Падляскага ваяводства, але варты вывучэння і ў вышэйшай школе (Łatyszonek Oleg, Mironowicz

Eugeniusz. Historia Białorusi od połowy XVIII do końca XX wieku. Białystok, 2002). Беларускія гісторыкі ў 2001 – 2002 гг. выдалі ў Любліне на польскай мове ўласную версію гісторыі Беларусі (Henadz Sahanowicz. Historia Białorusi. Od czasów najdawniejszych do końca XVIII wieku. Lublin, 2001; Zachar Szybieka. Historia Białorusi. 1795 – 2000. Lublin, 2002). У Германіі кароткі агляд гісторыі Беларусі зрабіў Д.Хольтбруге (D.Holtbrügge. Weißrußland. Dortmund, 1996). Пазней пры ўдзеле беларускіх навукоўцаў быў выдадзены дапаможнік па гісторыі Беларусі для нямецкіх студэнтаў (Handbuch der Geschichte Weißrußlands. Herausgegeben von Dietrich Beyrau und Rainer Lindner. Göttingen, 2001). Аўтарам кароткай сінтэзы гісторыі Беларусі ў Англіі стаў прафесар Давід Марплес (Marples David R. Belarus. From Soviet Rule to Nuclear Power. London, 1996). Толькі ў замежжы існуе магчымасць ствараць непалітызаваныя і поўныя версіі гісторыі Беларусі, уключна з яе сучасным этапам.

Гісторыя і сучаснае беларускае грамадства. Якія ж перспектывы захавання дырэктыўнай гісторыі ў Беларусі? Шмат залежыць ад настрояў у грамадстве. Існуе міф аб нізкай гістарычнай свядомасці беларусаў. Гэта не зусім дакладна. Яны добра ведалі савецкую гісторыю, таму ў іх была даволі высокая савецкая гістарычная свядомасць. Але яны дрэнна ведалі гісторыю Беларусі, таму мелі нізкую нацыянальную гістарычную свядомасць. Нельга згадзіцца і з тым, што беларускае грамадства, даволі інтэлектуальнае па свайму ўзроўню, не цікавілася гісторыяй, не чытала кніжак па гісторыі. Не ўсе чытаюць навуковыя кніжкі і ў Германіі ці ЗША. Чытае эліта. І ў гэтым сэнсе беларусы мала адрозніваюцца ад іншых народаў.

Іншая справа, што для жыхароў Беларусі і зараз характэрна двухпалосная гістарычная свядомасць. Большасць людзей сталага веку належыць да носьбітаў савецкай гістарычнай свядомасці. Яны ведаюць гісторыю былога СССР лепей, чым гісторыю Беларусі. На другім полюсе знаходзіцца моладзь, якая вывучала гісторыю ўжо ў школах незалежнай Беларусі. Калі для першых гісторыя ўласнай краіны звязваецца з БССР, савецкай беларусізацыяй, то для другіх – з ВКЛ, “Нашай нівай”, БНР. Паміж імі захоўваюцца, на жаль, ідэалагічныя бар'ерады – розныя ацэнкі мінулай вайны, розныя адносіны да бітвы пад Оршай у 1514 г. і інш. Сучаснае кіраўніцтва імкнецца падтрымліваць старэйшае пакаленне і не дапусціць прыніжэння ў нашай гісторыі савецкага этапу развіцця. Таму ў нас існуюць, на жаль, не толькі дзве гістарычныя свядомасці, але і дзве гісторыі Беларусі – афіцыйная, якую прапагандуе дзяржава, і неафіцыйная, якую прапагандуюць недзяржаўныя выданні. І гэта істотна перашкаджае павышэнню гістарычнай самасвядомасці беларускага насельніцтва ў цэлым. Такая недарэчасць звязана з асаблівасцямі пераходнай эпохі, якую перажывае Беларусь. Але

бяспрэчна, што з цягам часу савецкая гісторыя стане арганічнай часткай нацыянальнай гісторыі і супярэчнасці знікнуць самі па сабе.

Не толькі ў Беларусі, але ва ўсіх краінах былога сацыялістычнага лагера зараз ідзе працэс дэсаветызацыі гісторыі і фармавання нацыянальнай гістарычнай канцэпцыі. Звычайная канкурэнцыя кансерватараў і мадэрністаў набывае ў такіх умовах палітычны, ідэалагізаваны характар. У выніку згаданых трансфармацый на постсавецкай прасторы складваецца, на думку аўтара, чатыры мадэлі ўзаемаадносін дзяржавы і гісторыі. У выпадку Беларусі дзяржава прыняла бок кансерватараў. У Расеі і Украіне дзяржава апынулася паміж кансерватарамі і мадэрністамі, спрабуючы выступаць у ролі арбітра. У Літве мадэрністы апырэджаюць рэфармацыйную дзейнасць дзяржавы, выступаюць дарадцамі палітыкаў. У Польшчы і іншых еўрапейскіх краінах дзяржава не ўмешваецца ў справы гісторыі. Кансерватары і мадэрністы дыскусуюць паміж сабой у аўтаномным рэжыме. Дзяржава пры неабходнасці карыстаецца вынікамі іх навуковых адкрыццяў. Такі аптымальны варыянт узаемаадносін дзяржавы і гісторыі павінен скласціся ва ўсіх постсавецкіх дзяржавах. Тады і ў Беларусі гісторыя стане адзінай, а нацыянальная гістарычная самасвядомасць беларусаў узнімецца.

Пытанне да Захара Шыбекі

Андрэй Кішгымаў (Менск): Існуюць дзве школы – афіцыйная гістарыяграфія і нацыянальная гістарычная школа. Прычым апошняя з аднаго боку адраджаецца, а з другога – пачынае дзейнічаць амаль “з чыстага ліста”. Дзеянні афіцыйнай і нацыянальнай гістарыяграфіі ў адносінах да сваіх папярэднікаў супрацьлеглыя. Нацыянальная пачала і працягвае перавыданне працаў сваіх папярэднікаў – Ігнатоўскага, Ластоўскага, Цвікевіча, Доўнар-Запольскага ды інш. Спадчына гэтых даследчыкаў ізноў уводзіцца ў гістарычны зварот. А вось афіцыйная не займаецца перавыданнем працаў сваіх “сталлоў”. Гэта кансерватары без кансервацыі. Хачу запытаць, навошта сёння Трашчанок, калі ўжо ёсць Абэцдарскі? Можна было б толькі дапоўніць Абэцдарскага. Ці ёсць у новых працах прадстаўнікоў афіцыйнай гістарыяграфіі рэвізія папярэднікаў?

Адказ Захара Шыбекі

Спраўды цяжка зразумець, навошта сучасным уладам яшчэ адзін падручнік Абэцдарскага, калі ён ужо ёсць у гатовым выглядзе? Думаю, што савецкая канцэпцыя гісторыі Беларусі вельмі падыходзіць да сучас-

ных уладаў. Гэта ідэя місіянаства Беларусі, у якой Беларусь выступае як узорная славянская краіна; ідэя непазбежнасці Кастрычніцкай сацыялістычнай рэвалюцыі, як і непазбежнасць прыходу да ўлады Лукашэнкі; ідэя пабудовы сацыялізму ў адной асобна ўзятай краіне, якая вельмі прыдатна ва ўмовах самаізаляцыі Беларусі. Канцэптуальна гэта цалкам падыходзіць. Аднак для сучасных уладаў савецкая гістарыяграфія мае адну загану, а менавіта крытычнае стаўленне да самаўладдзя, да манархічнага рэжыму. Думаю, што гэта не задавальняе цяперашні рэжым, бо фактычна ствараецца культ асобы і навязваецца мадэль манархічнага кіравання. Трашчанок якраз і выконвае заказ па-новаму паказаць ролю манархічнай улады. Ён фактычна апраўдвае царызм і сумяшчае савецкую канцэпцыю з поглядамі, напрыклад, М.Каяловіча ды іншых прадстаўнікоў афіцыйна тых часоў. Але гэта характэрна не толькі для Я.Трашчанка. Падобную пазіцыю займае і іншы прадстаўнік афіцыйнай гістарыяграфіі прафесар Я.Новік, які ў рэцэнзіі на падрыхтаваныя мною тэксты па гісторыі Менску заўважыў, што далёка не ўсё пры расейскім царызме было дрэнным.

*Алесь Смальянюк (Гародня),
доктар гіст. навук, прафесар
Беларускага інстытута гравязнаўства*

ФЕНОМЕН БЕЛАРУСКАЙ САВЕЦКАЙ ГІСТАРЫЯГРАФІІ

Гісторыкі па-рознаму ацэньваюць спадчыну беларускай савецкай гістарыяграфіі. Аднаы імкнуща даказаць, што менавіта яна распавяла ўсю гістарычную праўду пра мінулае беларускага народу, і даказала права марксісцка-ленінскага метаду на дамінаванне ў гістарычнай навуцы. Іншыя сцвярджаюць неабходнасць дыферэнцыяванага стаўлення да беларускай савецкай гістарыяграфіі па прынцыпу – “з аднаго боку..., а з іншага...” Досыць пашыраны і больш радыкальны падыход, прыхільнікі якога ацэньваюць савецкую гістарычную навуку як ідэалагічную службу правячай камуністычнай партыі і згадваюць пра працы беларускіх савецкіх гісторыкаў або дзеля фармальнага выканання аднаго з падставовых элементаў навуковага даследавання (гістарыяграфічнага агляду даследавання праблемы), або ў якасці ілюстрацыі таго, якую шкоду наносіць гістарычнай навуцы экспансія ідэалогіі і палітыкі.

Між тым сутнасць праблемы адлюстроўваецца ў пытанні, у якой ступені беларуская савецкая гістарыяграфія адпавядала патрабаванням навуковасці? Прычым размова павінна ісці не столькі пра патрабаванні з пункту погляду сучасных уяўленняў пра навуку, колькі ў адпаведнасці з уяўленнямі 20-80-х гг. 20 ст. Варта таксама адказаць на пытанні, ці магчымы дыялог з беларускай савецкай гістарыяграфіяй, і ці патрэбны ён сучаснай беларускай гістарычнай навуцы? Адказы на гэтыя пытанні патрабуюць грунтоўнага даследавання сутнасці беларускай савецкай гістарыяграфіі, пад час якога немагчыма пазбегнуць таксама пытання, наколькі істотны палітычны інгрэдыент у гістарыяграфіі наогул?

У рэфератце абмяжуюся толькі пералікам некаторых характэрных рысаў беларускай савецкай гістарычнай навукі. Дзеля гэтага хачу прыгадаць даўнюю дыскусію, удзельнікамі якой былі д.г.н., член-карэспандэнт АН БССР прафесар Лаўрэнці Абэцадарскі і гісторык Паўла Урбан, які прадстаўляў гістарыяграфію беларускай эміграцыі. Пачатак дыскусіі паклала брашура Л.С. Абэцадарскага “У святле неабвержных фактаў”, якая выйшла з друку ў Менску ў 1969 г.¹ П. Урбан адказаў кнігай “У святле гістарыч-

¹ Абэцадарскі Л.С. У святле неабвержных фактаў. Мн.: Звязда, 1969.

ных фактаў”, якая была выдадзена Беларускамі інстытутам навукі і мастацтва ў 1972 г.²

Ужо з уступнага раздзела брашуры Л.Абэцэдарскага (*Фальсіфікатары гісторыі Беларусі*) становіцца зразумелым, што размова пойдзе не столькі пра Беларусь, колькі пра Беларусь і Расею. Аўтар крытыкуе тэзіс пра прыналежнасць Расеі і Беларусі да розных культурных цывілізацый, крытычна выказваецца пра характар асвятлення беларуска-расейскіх адносінаў у гістарыяграфіі “гітлераўскіх паслугачоў” ды інш.

Звернем увагу на аўтарскія высновы па некаторых ключавых праблемах айчыннай гісторыі. У раздзеле, прысвечаным паходжанню беларускай нацыі (*Хто па свайму паходжанню беларусы?*), Л.Абэцэдарскі пераказвае канцэпцыю старажытнарускай народнасці (9-14 ст.). Як сцвярджае аўтар, якраз на яе падмурку, пачынаючы з 14 ст., “пачалі фарміравацца тры брацкія народнасці – беларуская, украінская і руская (вялікаруская)”³. Канцэпцыя “балцкага паходжання” (так у Л.Абэцэдарскага) адвяргалася як бяздоказная.

Закранаючы праблему беларускай дзяржаўнасці (*Ці існавала ў мінулым беларуская дзяржава?*), Л.Абэцэдарскі сцвярджаў, што “да Вялікай Кастрычніцкай сацыялістычнай рэвалюцыі ніколіне было беларускай дзяржаўнасці. Толькі дзякуючы перамозе Кастрычніка беларускі народ атрымаў права на самавызначэнне аж да дзяржаўнага аддзялення, стварыў сваю рабоча-сялянскую дзяржаву”⁴ і г.д. Пры гэтым ВКЛ трактавалася выключна як дзяржава літоўскіх феодалаў, бо, па-першае, “беларускі народ, як і іншыя народы, не мог мець сваёй (без двукосся) дзяржавы, бо ў класавым грамадстве дзяржава заўсёды – дзяржава эксплуатацый”⁵, а па-другое, не існавала таксама і дзяржавы беларускіх прыгоннікаў-феодалаў⁶. У пацвярджэнне ўласнай праваты Л.Абэцэдарскі працітаваў В.Т.Пашуту: “Беларусь была краінай, падначаленай і эксплуатаемай літоўскай феадальнай значцю”⁶. БНР не згадвалася наогул.

У раздзеле *Народапраўства і “залаты век”* аўтар даказваў, што Расея была краінай, у якой народу жылося значна лепш, чым, напрыклад, у ВКЛ. У прыватнасці, “узмацненне феадальнай эксплуатацыі сялян Расіі адставала ад такога ж узмацнення феадальнай эксплуатацыі сялян ВКЛ прык-

² Урбан П. У святле гістарычных фактаў (У сувязі з брашурай Л.С.Абэцэдарскага). Мюнхен-Нью-Ёрк: БІНІМ, 1972.

³ Абэцэдарскі Л.С. У святле неабвержных фактаў. С. 16.

⁴ Тамсама. С. 40. Заўважым, што адначасна г.зв. “старажытнаруская дзяржава” лічылася дзяржавай “старажытнарускай народнасці”.

⁵ Тамсама. С. 32.

⁶ Тамсама. С. 31. (Пашута В.Т. Образование Литовского государства. Москва, 1959. С. 322).

ладна на паўстагоддзя”⁷. Уніяцкая царква характарызувалася як хігры манеўр Ватыкана, разлічаны на паступовае акаталічванне Усходняй Еўропы і, галоўнае, Расеі. Утварэнне уніяцкай царквы ацэньвалася, як усталяванне рэжыма “дзікага нацыянальна-рэлігійнага прыгнёту”⁸.

Раздел *Беларусы і Расія* быў прысвечаны абгрунтаванню тэзіса пра “ўз’яднанне братніх народаў” у межах Расейскай імперыі. Л.Абэццдарскі адзначаў, што “імкненне беларускіх сялян да з’яднання з Расіяй было адной з форм іх барацьбы супраць узмацнення прыгонніцкай эксплуатацыі”, што выяўленнем гэтага імкнення было масавае „дабраахвотнае” перасяленне беларусаў на рускую тэрыторыю ў час вайны 1654 – 1667 гг., што цесныя гандлёвыя сувязі Беларусі і Расеі пазітыўна ўплывалі на развіццё беларускіх гарадоў і, нарэшце, што “пасля ўз’яднання з Расіяй у Беларусі быў знішчаны рэлігійны і аслаблены нацыянальны прыгнёт”, а таксама паскорылася эканамічнае развіццё, бо “Расія ішла тады па шляху прагрэсіўнага развіцця”⁹. Як раз руска-беларускімі гандлёвымі адносінамі, а таксама культурнымі сувязямі з украінцамі і расейцамі Л.Абэццдарскі тлумачыў культурны ўздым 14 – 16 ст. Пры гэтым ён адзначаў уплыў беларускай культуры на Расею ў 16 – 17 ст.¹⁰ Раздел *Некаторыя пытанні гісторыі беларускай культуры* аўтар брашуры закончыў рэверансам у бок беларускага народу, які “ў жорсткіх умовах каталіцкай рэакцыі <...> знайшоў сілы захаваць сваю мову, сваю культуру”, і Расеі, “уз’яднанне” з якой “вывела яго (беларускі народ – А.С.) на прагрэсіўны шлях эканамічнага і культурнага развіцця”¹¹.

Не абышлося і без традыцыйна вялікай ролі рабочага класа (раздел *Ці быў на Беларусі класавы мір?*). Л.Абэццдарскі падкрэсліў, што рабочы клас быў “беларускі па свайму нацыянальнаму складу”, што “ўсюды рабочыя-беларусы складалі пераважную большасць”. Менавіта рабочы клас, “адзіны паслядоўны змагар за вызваленне беларускага народа ад сацыяльнага і нацыянальнага прыгнёту” і ўзначаліў “барацьбу працоўных мас супраць царызму, супраць памешчыкаў і капіталістычнага рабства з пачатку XX ст.”¹²

У канцы брашуры Л.Абэццдарскі зрабіў падсумаванне: “Так выглядаюць у святле дакументаў, неабвержных фактаў гістарычнай праўды ўбогія спробы былых гітлераўскіх паслугачоў сказаць, фальсіфікаваць дасавецкі перыяд гісторыі беларускага народа. Але гістарычная навука не церпіць хлусні. І ўсякі раз, як толькі буржуазна-нацыяналістычныя фальсіфікатары

⁷ Тамсама. С. 47.

⁸ Тамсама. С. 61-62.

⁹ Тамсама. С. 70, 73-74, 78, 80.

¹⁰ Тамсама. С. 92.

¹¹ Тамсама. С. 97.

¹² Тамсама. С. 106.

спрабуюць выдаць сваю антысавецкую хлусню за праўду, хлусня непазбежна б'е саміх праілгаўшыхся наймітаў імперыялізму"¹³.

Рабіць аналіз і даваць ацэнку тэзісам Л.Абэцадарскага сёння няма патрэбы. У 1972 г. гэта выдатна зрабіў П.Урбан, які пры гэтым абапіраўся на працы такіх вядомых расейскіх і беларускіх даследчыкаў, як В.Сядоў, Л.Аляксееў, В.Янін, В.Круталевіч, А.Кузьмін, А.Насонаў, Я.Юхо, А.Зімін, А.Мальдзіс, З.Капыскі, В.Чапко, Г.Кісялёў. П.Урбан здолеў паказаць, што праца Л.Абэцадарскага носіць шавіністычна-расейскі характар і ўяўляе па сутнасці свядомае абкраданне гісторыі беларускага народу. Трэба дадаць, што па некаторых пытаннях доктар гістарычных навук фактычна салідарызаваўся з нацыяналістычнымі гісторыкамі Польшчы і Літвы.

З адказа П.Урбана відавочна, што высновы і ацэнкі Л.Абэцадарскага сваёй антыбеларускасцю супярэчаць многім палажэнням нават савецкай гістарыяграфіі. Гісторык пераканаўча паказаў сумніўнасць многіх “неабвержных” фактаў¹⁵. Пры гэтым яго пазіцыя – гэта пазіцыя даследчыка, які шукае ісціну. У адрозненні ад яго член-карэспандэнт АН БССР яе ўжо ведаў.

Дарэчы П.Урбан звярнуў увагу на тыя падзеі партыйнага жыцця, якія адбыліся пасля выдання брашуры Л.Абэцадарскага. У прыватнасці, ён нагадаў пра лістападаўскі 1970 г. Пленум ЦК КПБ, на якім былі асуджаныя “памылковыя погляды” ў беларускай гістарычнай навуцы з выцякаючымі кадравымі наступствамі, а таксама пра XXIV з'езд КПСС, дзе была агучаная канцэпцыя “савецкага народу як новай гістарычнай супольнасці”. Пры гэтым замацоўвалася дамінаванне ў гэтай супольнасці “вялікага рускага народу”. Становіцца зразумелым, што Л.Абэцадарскі ў 1969 г. выконваў партыйны заказ. Менавіта гэтым тлумачыцца 30 тыс. наклад ягонай брашуры. Як заўважыў П.Урбан, праца Л.Абэцадарскага была скіраваная не столькі “супраць “здраднікаў” і “агентуры” за межамі, колькі супраць тых беларускіх “буржуазных нацыяналістаў”, што, як гэта гаворыцца, “звілі гняздо” ў самой БССР. Ды наагул яна скіраваная супраць усякіх выяваў беларускага самастойнага жыцця”¹⁶.

¹³ Тамсама. С. 110.

¹⁵ П.Урбан згадаў таксама пра выступ у друку ў 1966 г. двух аспірантаў БДУ В.Люкевіча і Я.Трашчанка. На старонках *Советской Белоруси* яны раскрытыкавалі адну з публікацый *Польмя*, дзе даваліся новыя ацэнкі ВКЛ і уніяцкай царквы: “Измьшления о том, что ВКЛ было белорусским государством, что в этом государстве народ благоденствовал, что уния была специфически белорусской религией, не оригинальны и не новы. Полная научная несостоятельность и сомнительный политический смысл их давно разоблачены советскими историками. Поэтому появление на страницах “Польмя” этих ложных утверждений не может не вызвать удивления” (Истине вопреки // Советская Белорусь. 1966, 22 лютага).

¹⁶ Урбан П. У святле гістарычных фактаў. С. 1. (Усе цытаты даюцца па электроннай версіі кнігі, змешчанай на сайце <http://txt.knihi.com/urban/fakty.html>).

У гэтай сувязі варта адзначыць такую рысу беларускай савецкай гістарыяграфіі як ідэалагічнае абслугоўванне правачай КПСС-КПБ. Гістарычная навука з’яўлялася арганічнай часткай савецкай таталітарнай сістэмы, якая не дапускала свабоды навуковага даследавання. Як заўважыў расейскі даследчык Ю.Афанасьев, “партыі і савецкай дзяржаве былі патрэбныя гісторыкі, для якіх палітычная мэтазгоднасць была крытэрыем <...> больш важным, чым гістарычная праўда. Прычым гэтае патрабаванне закладвалася ў падмурак і прафесійнай адукацыі, і фарміравання маральных якасцяў асобы. Гісторык мог лічыцца прафесіяналам толькі ў той меры, у якой ён з’яўляўся “байцом партыі”. Падобныя абставіны нярэдка прыводзілі да прафесійнай і маральнай дэфармацыі”¹⁷.

Наступствам згаданай рысы савецкай гістарычнай навукі стала тэматычная дыскрымінацыя дасавецкага перыяду гісторыі Беларусі. Як падлічыў Ігар Шаўчук, у 1991 г. у нашай краіне ў галіне гісторыі працавала болей за 1200 асобаў (у т.л. 80 дактароў і 600 кандыдатаў навук). Амаль 90% абароненых дысертацый былі прысвечаныя савецкаму перыяду гісторыі Беларусі, прычым 58% з іх – гісторыі КПСС-КПБ¹⁸.

Яшчэ адной характэрнай рысай беларускай савецкай гістарыяграфіі было панаванне марксісцка-ленінска-сталінскай тэорыі, якая ператварылася ў адзіную метадалогію навуковага пошуку ў галіне гісторыі. З 1938 г. метадалагічнай і канцэптואльнай асновай гістарыяграфіі стаў *Кароткі курс гісторыі ВКП(б)*. Пасля непрацяглай “адлігі” 50-х гг. схема *Кароткага курса* пачала замяняцца новай. У гісторыкаў ізноў забралі права аналізаваць і разважаць над тэрэтычнымі праблемамі. Партыйныя чыноўнікі былі ўпэўненыя, што гісторыя пішацца не ў архівах і бібліятэках, а на Пленумах ЦК і на семінарах “партыйнага і камсамольскага актыву”. Адначасна партыйнае кіраўніцтва КПСС-КПБ зрабіла гісторыю прывілеяванай дысцыплінай. Менавіта гістфакі рыхтавалі кадры для камсамольскай і партыйнай працы. Улада і гісторыкі прыйшлі да двухбаковага паразумення: улада імкнулася ўсё падпарадкаваць сабе, а гісторыкі (пераважная большасць) імкнуліся ва ўсім падпарадкоўвацца ўладзе. Дзе тут месца для славутага кантаўскага тэзіса, што ў свеце ёсць толькі дзве рэчы, з якімі трэба лічыцца: зорнае неба нада мною і маральны закон вамне!? Захаваць высокі прафесіяналізм здолелі адзінкі. Сярод іх Мікола Улашчык, якому так і не знайшлося працоўнага месца ў Беларусі.

Тэрэтычная і метадалагічная беднасць гістарыяграфіі стала нормай. Прычым часцяком тэрэтычныя падыходы замяняліся падборам неабход-

¹⁷ Афанасьев Ю. Феномен советской историографии // Советская историография. Под ред. Ю.Афанасьева. Москва, 1996. С. 25.

¹⁸ Цыт. па: Грыцкевіч В. Гісторыя і міфы. Мн.: БелФранс, 2000. С. 53-54.

ных цытат з класікаў або з партыйных дакументаў, а “даследаванне” абмяжоўвалася падборам фактаў, якія пацвярджалі гэтыя цытаты. Аднак некаторыя працы класікаў, у якіх ацэнкі гістарычных падзеяў адрозніваліся ад *Кароткага курса*, проста замоўчваліся і не друкаваліся.

Аналіз “неабвержных фактаў” Л. Абэцадарскага дазваляе сцвярджаць, што для беларускай савецкай гістарыяграфіі таксама было характэрным спалучэнне “адзіна правільнай метадалогіі” з расейскай вялікадзяржаўнай канцэпцыяй. Як адзначаў Міхась Біч, гэты “метадалагічны гібрыд” канчаткова аформіўся ў пасляваенныя дзесяцігоддзі і цалкам адпавядаў устаноўкам ідэолагаў КПСС-КПБ на стварэнне выхаванага ў камуністычна-імперскім духу расейскамоўнага “савецкага народу” як новай гістарычнай супольнасці. Пры гэтым “нацыянальныя гістарычныя каштоўнасці арыенціры былі амаль цалкам выкінуты з айчыннай гісторыі. Спробы аб’ектыўнай навуковай ацэнкі з’яваў і дзеячаў нацыянальнай гісторыі заканчваліся палітычнымі абвінавачваннямі і рэпрэсіямі”¹⁹.

Немецкі гісторык Райнер Лінднер, аўтар грунтоўнага даследавання лёсу гістарычнай навукі ў Беларусі апісаў характэрную рэакцыю расейскіх гісторыкаў на выданне “История Белорусской ССР” (1961). Паводле даследчыка, расейцы паспрабавалі растлумачыць сваім менскім калегам, што няма ніякай неабходнасці “ламаць шапку” перад “вялікім расейскім народам” і зусім не ўзгадваць пра супраціў беларусаў русіфікацыйнай палітыцы самаўладства²⁰.

Безумоўна, беларуская савецкая гістарыяграфія – гэта рэпрэсіраваная навука. Аб’ектам рэпрэсій была сама навуковая супольнасць, яе прадстаўнікі, яе менталітэт. Падвяргаліся рэпрэсіям ідэі і канцэпцыі, зачыняліся архівы. Гісторыкі міжваеннага пакалення часцяком выжывалі толькі коштам чалавечай і навуковай годнасці. Аднак брашура Л. Абэцадарскага дапамагае заўважыць і тое, што гістарыяграфія ў пэўны момант сама ператварылася ў сродак рэпрэсій, мэтай якіх была фальсіфікацыя гістарычных ведаў і дэфармацыя свядомасці. Людзей прымушалі вывучаць гісторыю, якую ніколі не перажывалі іх продкі.

Гістарычная навука ўспрымалася партыйнымі кіраўнікамі і значнай часткай гісторыкаў, у першую чаргу, “гісторыкамі ў пагонах” як неад’емная частка камуністычнай ідэалогіі і як сродак ідэалагічнай барацьбы з г.зв. “буржуазнымі фальсіфікатарамі”, якія ў Беларусі, звычайна, выступалі як “буржуазныя нацыяналісты”. У выніку для беларускай са-

¹⁹ Біч М. Аб нацыянальнай канцэпцыі гісторыі і гістарычнай адукацыі ў Рэспубліцы Беларусь // Беларускі гістарычны часопіс. 1993. № 1. С. 17.

²⁰ Лінднер Р. Гісторыкі і ўлада. Нацыятворчы працэс і гістарычная палітыка ў Беларусі XIX – XX ст. Мінск, 2003. С. 385.

вэцкай гістарыяграфіі было характэрным выключна канфрантацыйнае бачанне мінулага беларускага народу. Трагічныя гістарычныя падзеі звычайна тлумачыліся пры дапамозе вобраза ворага, які ў залежнасці ад канкрэтнага эпизоду набываў адпаведнае сацыяльнае, нацыянальнае або рэлігійнае аблічча.

У брашуры Л.Абэцдарскага ролю гістарычнага ворага беларускага народу адыгрывалі (апроч сучасных аўтару “паслугачоў імперыялізму”) мангола-татарскія заваёўнікі, нямецкія “псы-рыцары”, беларускія, літоўскія, польскія феадалы і шляхта, рымскія папы, каталіцкая царква, езуіты, уніяцкае духавенства, гарадскія “багацеі”, памешчыкі і кулакі, беларускія капіталісты (напрыклад, Скірмунты) і, нарэшце, “дарэвалюцыйныя буржуазна-нацыяналістычныя фальсіфікатары гісторыі”. Захапленне “вобразам ворага”, які, пачынаючы з міжваеннага часу, асабліва часта апранаўся ў вопратку “польскага пана”, непазбежна вяло да таго, што ў беларускай савецкай гістарыяграфіі беларусы не з’яўляліся стваральнікамі ўласнай гісторыі. Яны былі выключна аб’ектам уздзеяння розных нацыянальных і сацыяльных сілаў і, практычна, ніколі не выступалі ў ролі суб’екта гісторыі.

Цікава, што нават дамінаванне ідэі народных масаў як рухаючай сілы гісторыі не спрыяла наданню гэтым “масам” жывога чалавечага аблічча. Часцей яны выступалі ў выглядзе абесчалавечанай тэрэтычнай канструкцыі. Фактычна, беларуская савецкая гістарыяграфія ініцыявала масавыя рэпрэсіі супраць гістарычных постацяў. І адсутнасць чалавека, якіне толькі грудзямі кідаўся на нямецкія кулямёты або рабіў рэвалюцыю ў Менску ці будаваў ГРЭСы, а хакаў і сумаваў, спадзяваўся і расчароўваўся і г.д. таксама можна лічыць характэрнай рысай савецкай гістарычнай навукі.

Варта звярнуць увагу таксама на асаблівасці стылю Л.Абэцдарскага. Уся брашура перапоўнена такімі характарыстыкамі апанентаў, як “гітлераўскія паслугачы”, “найміты імперыялізму”, “ворагі міру і прагрэсу”, “ідэолагі імперыялізму”, “буржуазныя фальсіфікатары” ды інш. Зразумела, што падобная тэрміналогія цалкам супярэчыць нормам навуковай дыскусіі. І наступнай рысай беларускай савецкай гістарыяграфіі, якую трэба адзначыць, была самаізаляцыя (або ізаляцыя), якая праяўлялася ў нежаданні ўступаць у навуковы дыялог, весці навуковую дыскусію з прадстаўнікамі іншага пункту погляду. Зрэшты, гістарычная літаратура, якая з’яўлялася па-за межамі “сацыялістычнага лагера” была недаступнай і адразу трапляла ў рубрыку “Буржуазная фальсіфікацыя”.

Характарызуючы дыскусіі, якія вялі прадстаўнікі савецкай гістарычнай навукі, В.Грышкевіч адзначыў культ “чорна-белага мыслення, калі адзін бок разглядаўся, як “чорны”, а другі – як “белы”. Тыя, хто трапляў у “чорную” катэгорыю, выкрываліся як ідэйныя ворагі. У выніку “дыскусіі” больш

нагадвалі публічныя расправы, якія звычайна канчаліся судовымі або адміністрацыйнымі рэпрэсіямі²¹.

Аналіз гістарычнай літаратуры, якой карыстаўся Лаўрэнці Абэцдарскі, паказвае, што ён абавіраўся амаль выключна на працы гісторыкаў СССР і асобных прадстаўнікоў расейскай дарэвалюцыйнай гістарыяграфіі. У гэтым пераліку навуку БССР прадстаўлялі В.Жучкевіч, В.Горцаў, Я.Закалінская, М.Алексютовіч, Г.Галенчанка, С.Падокшын, Л.Ліпінскі, Я.Лук'янаў, Ц.Саладжоў, І.Ігнаценка, З.Капыскі, К.Шабуня і М.Грынблат. Прадстаўніцтва досыць шырокае. Відавочна, што аўтар імкнуўся стварыць уражанне, што прапанаваныя ім ацэнкі і характарыстыкі з'яўляюцца агульнапрынятымі ў гістарычнай навуцы БССР. Аднак трэба адзначыць, што некаторыя прыведзеныя цытаты (асабліва з манаграфій беларускіх аўтараў), якімі Л.Абэцдарскі пацвярджаў свае думкі, супярэчылі кантэксту тых працаў, адкуль былі ўзятыя. Дарэчы будзе згадаць, што, паводле ўспамінаў А.Грыцкевіча, Лаўрэнці Абэцдарскі любіў паўтараць: “Гісторык павінен умець знаходзіць факты для сваёй канцэпцыі”²². Метад, выкарыстаны пры працы над тэкстам брашуры *У святле неабвержных фактаў*, сведчыць пра выбарачнае стаўленне Л.Абэцдарскага да гістарычнай літаратуры (у т.л. і да беларускай). Усе тыя працы, веданне якіх ставіла пад сумненне “неабвержныя факты”, проста ігнараваліся.

У выніку палітычнай ангажаванасці большасці прадстаўнікоў беларускай савецкай гістарыяграфіі гістарычныя факты даволі лёгка заганыліся ў рамках ідэалагічна “правільных” канцэпцый. Пры гэтым, аднак, фармальна панаваў культ гістарычнага факту. Даследчыкам здавалася, што іх праца заключаецца менавіта ў пошуку “неабвержных фактаў”. Вось толькі месца пошуку і сродкі, якімі валодаў “шукальнік”, вызначаліся не ў навуковых лабараторыях, а ў партыйных кабінетах. А гэта вельмі важны фактар кожнага гістарычнага даследавання, бо месца (дзе шукаць) і сродкі (як шукаць) істотна ўплываюць на селекцыю фактаў.

Трэба прызнаць і пагадзіцца, што селекцыя гістарычных фактаў як і элемент іх інтэрпрэтацыі – гэта неад’емная частка кожнага даследавання. Як заўважыў англійскі гісторык Эдвард Кар: “Гісторыя патрабуе селекцыі і ўпарадкавання фактаў мінулага на падставе пэўнага прынцыпу або нормы аб’ектывізму, прынятай гісторыкам і ўтрымліваючай элементы інтэрпрэтацыі. Без гэтага мінулае рассыпаецца ў хаос шматлікіх ізаляваных і неістотных інцыдэнтаў, і гісторыі наогул немагчыма пісаць”²³.

²¹ Грыцкевіч В. Гісторыя і міфы. С. 40.

²² Пра гэта згадаў У.Арлоў у артыкуле *Адзін у трох інастасях. Нататкі няўдзячнага вучня* (Літаратура і мастацтва. 16 лістапада 1990 г.)

²³ Carr E.H. *Historia. Czym jest. Poznań, [b.r.]*. S. 200.

На самой справе факты не гавораць самі за сябе. Яны пачынаюць прамаўляць толькі ў тым выпадку, калі на іх спасылаецца даследчык. Толькі ён вырашае, якім з іх даць першыноўства, у якім парадку і ў якім кантэксце падаваць факты. Гэта зусім не азначае панавання абсалютнага суб'ектывізму ў гістарычных даследаваннях, бо гісторык не з'яўляецца ні рабом, ні тыранам фактаў. Яго адносіны да іх павінны грунтавацца на прынцыпе роўнасці. Даследчык пастаянна ўключаны ў працэс прыстасавання сваіх фактаў да сваіх інтэрпрэтацый і наадварот – сваіх інтэрпрэтацый да сваіх фактаў. Паводле Э.Кара, “падчас даследчай працы як інтэрпрэтацыя, так і селекцыя і парадкаванне фактаў перажываюць далікатныя і, магчыма, часткова не ўсвядомленыя перамены, дзякуючы ўзаемадзейненням. Гэтая двухбаковая акцыя прадупеджае таксама ўзаемаўплывы паміж сучасным і мінулым, бо гісторык належыць да сучаснага, а факты да мінулага. Гісторык і гістарычныя факты не могуць існаваць адзін без другога. Гісторык без фактаў бясплодны, як дрэва без каранёў. Факты без гісторыка мёртвыя. Яны пазбаўлены значэння”²⁴.

Праблема беларускай савецкай гістарычнай навукі заключалася ў тым, што месца навуковага аб'ектывізму, пра які пісаў Э.Кар, займала палітычная мэтазгоднасць, якая не мела нічога агульнага з навуковым пошукам гістарычнай праўды.

Але нават ва ўмовах усеагульнага партыйнага кантролю і дыктату камуністычнай ідэалогіі былі гісторыкі, для якіх гісторыя заўсёды заставалася пошукам ісціны. Даследаванні гэтых навукоўцаў, выкананыя ў межах марксісцкай канцэпцыі, мелі высокую навуковую каштоўнасць. Трэба адзначыць працы ў галіне сацыяльна-эканамічнай гісторыі гарадоў і аграрнай гісторыі, якія адрозніваліся шырокай крыніцазнаўчай базай. Апошнія паспрыяла выкарыстоўванню статыстычнага метаду апрацоўкі дакументальных крыніцаў. Адным з першых гэта зрабіў К.Кернажыцкі²⁵. Не страцілі навуковай каштоўнасці працы М.Доўнар-Запольскага, Ф.Турука, У.Ігнатоўскага, А.Цвікевіча, прысвечаныя гісторыі рэвалюцыйнага руху другой паловы 19 – пачатку 20 ст., у якіх развівалася нацыянальная канцэпцыя гісторыі Беларусі²⁶. Таксама трэба згадаць навуковыя даследаванні М.Улашчыка, М.Біча, Г.Кісялёва, А.Мальдзіса, якія робяць гонар нацыянальнай гістарыяграфіі.

Расейскі гісторык Ю.А.Фанасьеў ахарактарызаваў савецкую гістарычную навуку як “асобны навукова-палітычны феномен, гарманічна ўпісаны ў сістэму таталітарнай дзяржавы і прыстасаваны да абслугоўвання яе

²⁴ Тамсама. С. 42.

²⁵ Лойка П. Гістарыяграфія гісторыі Беларусі 14-18 ст. у працах 1920 – пачатку 1990-х гг. // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. Т. 3. Мн., 1996. С. 23.

²⁶ Біч М. Гістарыяграфія гісторыі Беларусі 19-пачатку 20 ст. у працах 1920 – пачатку 1990-х гг. // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. Т. 3. Мн., 1996. С. 23.

ідэйна-палітычных патрэбаў”²⁷. Пагаджаючыся з гэтай высновай, трэба ўсё ж такі адзначыць, што дзейнасцю сваіх найлепшых прадстаўнікоў беларуская гістарычная навука нават у тых умовах імкнулася да самастойнага функцыянавання. Практычна на кожным этапе г.зв. “камуністычнага будаўніцтва” кіраўніцтва КПСС-КПБ мела праблемы з беларускімі гісторыкамі. Сучаснай беларускай гістарыяграфіі патрэбны дыялог, у першую чаргу, з працамі гэтых “праблемных даследчыкаў”.

Да таго ж і ў межах марксісцкага метаду з’яўляліся працы, якія мелі высокую навуковую каштоўнасць, у першую чаргу, у галіне эканамічнай гісторыі. Поўнае адмаўленне навуковай вартасці беларускай савецкай гістарыяграфіі небяспечна пагрозай страты пераемнасці ў развіцці айчыннай гістарычнай навукі. Варта заўважыць, што, напр., польскія калегі нічога не выкідаюць са сваёй гістарыяграфіі²⁸.

Апроч навуковай неабходнасці гэты дыялог мае яшчэ і маральную каштоўнасць. Відавочна, каб дасягнуць прафесійнага поспеху, трэба не толькі дасканалы валодаць даследчыцкім інструментарыем. Патрэбны яшчэ свайго роду маральны юдэкс гісторыка, галоўным параграфам якога з’яўляецца прыярытэт НАВУКІ і ўсведамленне немагчымасці ісці насуперак гістарычнай праўдзе. Дыялог з такімі даследчыкамі, як згаданы Мікола Улашчык, паспрыяе пашырэнню ў асяроддзі навукоўцаў пераканання, што навуковае даследаванне павінна быць свабодным, што павага да ісціны – норма гістарычнага даследавання, а яе фальсіфікацыя – прафесійная смерць даследчыка, што скажэнне праўды гісторыі НІЧЫМ не можа быць апраўдана.

З дапамогай расейскага гісторыка Э.Калчынскага²⁹ паспрабую вылучыць некаторыя прынцыпы функцыянавання гістарычнай навукі. Сярод іх:

– недапушчальнасць манапалізацыі якой-небудзь адзінай філасофскай сістэмы;

– свабода навукі ад адміністрацыйных метадаў кіравання;

– прызнанне палітызацыі навуковых дыскусій амаральнай з’явай;

– адзінства гістарычнай навукі, якое спалучаецца з непазбежным у сучасным свеце “нацыянальным тварам” гістарыяграфіі кожнай краіны³⁰;

²⁷ Афанасьев Ю. Феномен советской историографии. С. 37

²⁸ У 2002 г. у Варшаве выйшаў з друку зборнік навуковых даследаванняў, прысвечаны 70-годдзю прафесара Яна Собчака, большая частка навуковай спадчыны якога была звязана з праблематыкай польскага і савецкага камуністычнага руху (Dawna a nowa Rosja (z doświadczeń transformacji ustrojowej). Pod red. R. Jurkowskiego i N. Kasparka).

²⁹ Прынцыпы, прапанаваныя Э.Калчынскім, прыведзеныя ў кнізе В.Грыцкевіча *Гісторыя і міфы* (С. 51).

³⁰ Паводле М.Эміра, атаясамліванне гісторыі з унікальным лёсам дзяржавы, культуры альбо, у пазнейшыя часы, з той або іншай ідэалогіяй, якая нібыта вызначыла далейшы накірунак развіцця, можа спалучацца з захаваннем агульнапрызнаных прынцыпаў навуковасці і з рэальным пашырэннем аб’ёма атрыманых ведаў (Эмир М. Обра-

– прызнанне галоўным крытэрыем каштоўнасці той або іншай канцэпцыі яе апрабаванню на сусветным рынку навуковых ідэй і канцэпцый.

Неабходнасць дыялогу тлумачыцца таксама важнасцю асэнсавання тыхэтапаў развіцця беларускай гістарычнай навукі, калі даследчыкі не мелі альбо не жадалі мець свабоды навуковага пошуку і станавіліся “абслугоўваючым персаналам” палітычнай эліты. Звычайна гісторыя бярэ рэванш над такімі гісторыкамі, які абарочваецца іх навуковым, а часцяком і чалавечым крахам. Дыялог патрэбны яшчэ і таму, што беларускія гісторыкі павінны навучыцца прымаць адзін аднаго такімі, якія яны ёсць, паважаючы адметнасць поглядаў. Хоць гэтая павага не павінна распаўсюджвацца на тых, хто ўласнае прызначэнне бачыць толькі ў ідэалагічным абслугоўванні палітычнай улады і для каго сэнсам жыцця ў навуцы з’яўляецца выключна задавальненне чарговага начальніка.

Пытанні да Алеся Смаленчука

Андрэй Кішгымаў (Менск): Чаму нацыянальная гістарыяграфія ўтвора на сябе адчувае, напрыклад, пры вывучэнні гісторыі ВКЛ і пакуль не закранае асноўнае ядро савецкай гістарыяграфіі, г.зн. гісторыю Камуністычнай партыі Беларусі? Альтэрнатыўнай гісторыі КПБ няма, і я не чуў, каб нехта яе пісаў.

Захар Шыбека (Менск): Хачу пачуць меркаванне аўтара наконт пазітыўнай плыні савецкай гістарыяграфіі. Маю на ўвазе такіх гісторыкаў як Мікалай Улашчык. Гэта выключэнне ці заканамернасць? Калі гэта выключэнне, то чым абумоўлівалася яго з’яўленне?

Валянцін Мазец (Менск): Ці мелі магчымасць гісторыкі, якія выказвалі альтэрнатыўныя погляды, апублікаваць сваю думку?

Адказы Алеся Смаленчука

Адказ А.Кішгымаву: Гэта вельмі цікавая ідэя – напісаць гісторыю КПБ(б) з нацыянальных пазіцый. Такая праца, напісаная на добрым навуковым узроўні, многае б перавярнула ў галовах людзей. А чаму не пішуць? Думаю, да слыхаў адштурхоўвае празмерная ідэалагізаванасць гісторыі партыі. У савецкія часы амаль палова ўсёй беларускай савецкай гістарыяграфіі займалася яе асвятленнем. Цалкам зразумела нежаданне гісторыкаў пачатку 90-х звяртацца да гэтай праблемы. Больш прывабным падавалася тое, што не вельмі ўдала называюць “белымі плямамі” беларускай гісторыі.

зование и научная работа в профессии историка: современные подходы // Исторические записки. Теоретические и методологические проблемы исторических исследований. Вып. 1 (119). Москва, 1995. С. 11-12).

Апроч таго, каб пісаць гісторыю КПБ(б) трэба мець добрую прафесійную падрыхтаванасць, бо ў рукі даследчыка непазбежна трапіць маса дакументаў, у якіх рэчаіснасць фальсіфікавалася. А вось такой падрыхтоўкі большасць былых савецкіх даследчыкаў не мела. Магчыма, маладзейшыя пакаленні акажуцца прафесійна больш падрыхтаванымі.

Заўвага Захара Шыбекі: Сёння па-новаму асэнсаваць гісторыю КПБ(б) спрабуе дацэнт БДПУ імя М.Танка Анатоль Вялікі.

Адказ Захару Шыбеку: Навуковая дзейнасць Міколы Улашчыка, безумоўна, не была заканамернай з’явай у беларускай савецкай гістарыяграфіі. Ягоны лёс красамоўна сведчыць пра гэта. Але ці можна адназначна сказаць, што ягоная навуковая праца была выключэннем? Можна яна была выключэннем толькі для беларускай савецкай гістарычнай навукі, а для ўсёй савецкай гістарыяграфіі, я думаю, дзейнасць Улашчыка не выключэнне. Шмат савецкіх навукоўцаў (напрыклад, А.Зімін ды інш.), якія працавалі ў межах марксісцкага метаду, дасягнулі значных навуковых поспехаў. Наогул, тут узнікае праблема Масквы. З аднаго боку, Масква – гэта партыйны дыктат, які вызначае каму і што пісаць, а з іншага – Масква ў навуковым плане заставалася той нішай, дзе можна было займацца навукай, у тл. вывучаць гісторыю Беларусі так, як гэтага немагчыма было рабіць у Менску.

Трэба таксама сказаць пра “пазітыўную” плынь у тагачаснай беларускай гістарыяграфіі. Я ўжо называў імёны А.Мальдзіса, Г.Кісялёва, Г.Кяханоўскага ды інш. Лічу, што цэлы шэраг беларускіх навукоўцаў, якія працавалі ў межах марксісцкага метаду, сапраўды паглыбілі нашыя веды пра мінулае Беларусі. Але яшчэ раз адзначу характэрную рысу беларускай савецкай гістарыяграфіі – у большасці працаў нацыянальныя аспекты нашай гісторыі свядома фальсіфікаваліся дзеля пэўных палітычных мэтаў. У той жа час па праблемах, якія непасрэдна не закраналі гэтыя нацыянальныя аспекты, з’яўляліся сапраўды навуковыя даследаванні. Яны засталіся здабыткам айчынай гістарыяграфіі.

Адказ Вялянціну Мазцу: Магчымасці апублікаваць у БССР альтэрнатыўную савецкай версію гісторыі Беларусі не было. Прыходзілася, як гэта рабіў Мікола Ермаловіч, “пісаць у стол”. Але тут яшчэ ёсць вельмі цікавая праблема самацэнзуры, на якую ўжо звяртаў увагу Захар Шыбека. Яна падаецца больш жаклівай, чым цэнзура “Глаўліта” ці непасрэднага начальніка. “У стол”, аказваецца, пісаў амаль адзін Ермаловіч!

КЛЮ САВЕЦКАЙ БЕЛАРУСІ – МУЗА ЦІ СЛУЖКА КАМУНІСТЫЧНАЙ ІДЭАЛОГІІ?

Пытанне, вынесенае ў заглавак, здавалася б рытарычнае і адказ на яго выглядае відавочным. У таталітарным грамадстве гісторыяпісанне з’яўлялася часткай манапольнай афіцыйнай ідэалогіі, таму з вызначэння не магло быць свабодным.

Аднак пры спробе структурызацыі праблемы, як па храналагічнаму (перыядызацыя), так па асобаваму (кадры гісторыкаў) крытэрыям адначаснасьць выказанай вышэй ацэнкі не выглядае такой відавочнай. Гістарычная навука ў першыя і апошнія гады існавання БССР, несумненна, адрознівалася ад перыяду 30 – сярэдзіны 80-х гадоў 20 ст. Таксама не выпадае ставіць у адзін шэраг усіх неэміграцыйных беларускіх гісторыкаў, якія працавалі ў часы БССР, напрыклад, Мітрафана Доўнар-Запольскага побач з Пятром Петрыкавым або Мікалая Улашчыка каля Адама Залескага.

Галоўнае адрозненне паміж першымі і другімі палягае не ў сферы метадалогіі, бо ўсе яны гісторыкі дыялектычна-матэрыялістычнага накірунку, а ў патрыятычнай пазыцыі – першыя бачылі Беларусь суб’ектам уласнай гісторыі, другія – часткай Расеі. Пры гэтым і тыя і другія лічылі сябе патрыётамі Беларусі.

Мінула больш 10 гадоў ад знікнення БССР, таму сёння даваць ёй ацэнкі ўяўляецца цалкам магчымым і апраўданым. Як можна зразумець з заглаўка гэтага паведамлення, падставай для аналізу прыняты крытэрыі свабоды навуковай творчасці. Трэба адразу агаварыцца, што гаворка ідзе не пра абсалютную свабоду, якой не існуе. Нават у самай дэмакратычнай краіне гісторыку сваёй працы абмежаваны існуючымі традыцыямі, агульнапрынятымі канцэпцыямі гісторыі сваёй краіны (у прыватнасці, патрыятычнай дамінантай гэтых канцэпцый). Ён мусіць лічыцца са стэрэатыпамі масавай свядомасці, грамадскай думкай, дбаць пра рэпутацыю сярод навуковага асяроддзя і г.д. Таксама ў дэмакратычных грамадствах прысутнічаюць элементы дзяржаўнага кантролю, напрыклад, у справе арганізацыі навучання, атэстацыі кадрў і інш.

У нашым выпадку гаворка ідзе пра свабоду гісторыка ад дзяржавы, а дакладней, пра свабоду ад ідэалагічнага кантролю дзяржавы за навуковай творчасцю гісторыка.

Ацэньваючы БССР паводле выбранага крытэрыя, адразу трэба канстатаваць, што ў гэтым квазідзяржаўным утварэнні гістарычная навука ніколі не знаходзілася ва ўмовах свабоды, якая адпавядае стандартам сучаснай дэмакратыі і прысутнічае ў краінах Заходняй Еўропы.

Паводле гэтага крытэрыя свабоды, а, дакладней, несвабоды ад дзяржавы развіццё гістарычнай навукі ў БССР дзеліцца на тры перыяды, якія можна ўмоўна назваць:

- 1) нацдэмаўскім – 20-я гады 20 ст.
- 2) таталітарна-камуністычным – 30-я – сярэдзіна 80-х г.
- 3) адраджэнцкім – сярэдзіна 80-х – 1992 г.

На працягу ўсяго часу існавання БССР гістарычная навука дзейнічала ва ўмовах таталітарнага камуністычнага рэжыму, толькі на першым перыядзе ён знаходзіўся ў стадыі станаўлення, а на апошнім – на стадыі распаду, таму ў абодвух выпадках існавала магчымасць хоць нейкага абазначэння і паказання грамадству альтэрнатывы. Такім чынам, крытэрыі свабоды ў насвыступае ў дэфармаваным выглядзе і мы можам гаварыць толькі пра большую ці меньшую ступень несвабоды.

Таталітарна-камуністычны перыяд можна падзяліць на дзве часткі паводле ступені несвабоды ці жорсткасці падаўлення альтэрнатыўных афіцыйным поглядаў на гісторыю: у 30-я – сярэдзіне 50-х гадоў – альтэрнатыўны гісторык рызыкаваў жыццём; у 60-я – 80-я гады – “ўсяго толькі” пазбаўленнем працы і вольнасці.

Альтэрнатывай для савецкай гістарычнай навукі ў 30-я сярэдзіне 80-х гадоў магла стаць эмігранцкая гістарыяграфія, у тым выпадку, калі б мелася магчымасць яе пранікнення на Беларусь і даступнасці хоць бы для інтэлігенцкіх асяродкаў. Аднак такой магчымасці не існавала, эмігранцкая літаратура ў асяродках гісторыкаў у БССР не прысутнічала і практычна ніякага ўплыву на іх дзейнасць не мела.

Умовы таталітарнай камуністычнай сістэмы – галоўны фактар, які неабходна браць пад увагу пры выпрацоўцы агульнай ацэнкі гістарычнай навукі ў БССР, як і ў іншых саюзных рэспубліках і краінах “сацыялістычнага лагера”. Спецыфіка Беларусі (гэтаксама як і Украіны) палягала ў тым, што дыктат камуністычнай ідэалогіі ў гістарычнай навуцы адначасова азначаў адмову ад суб’ектнасці ўласнай гісторыі. У Савецкім Саюзе камуністычная дакрына знаходзілася ў спайцы з ідэалогіяй расейскай вялікадзяржаўнасці з яе адмовай лічыць украінцаў і беларусаў суб’ектамі ўласнай гісторыі. Інакш было, напрыклад, у Летуве, Польшчы, якім дазвалялася мець

права голасу ў сваім мінулым, мець уласную дзяржаўнасць, пісаць уласную суб'ектную гісторыю і г.д. Камуністычная ідэалогія, якая гісторыкамі названых краінаў часта выкарыстоўвалася як маскіраваная фразеалогія, не надта перашкаджала апісанню вялікасці Польскага каралеўства ці ВКЛ як летувіскай дзяржавы.

У нас жа цэлы шэраг тэмаў ды агромністыя перыяды палітычнай гісторыі знаходзіліся пад негалоснай забаронай як, напрыклад, гісторыя ВКЛ. Абмяжоўваўся доступ гісторыкаў да архіваў, найперш да дакументаў з гісторыі найноўшага часу. Да самага сканання БССР амаль нічога не было вядома пра антыбальшавіцкі супраціў на Беларусі, пра лёс сотняў тысячаў рэпрэсаваных беларусаў, ахвяры калектывізацыі і г.д.

Пераходзячы да разгляду становішча гісторыка ў БССР, неабходна сутыкаемся з наступным пытаннем: Ці была магчымай пад таталітарным прэсам хоць нейкая свабода творчасці гісторыка? Адказ гучыць – так, некаторыя магчымасці для сумленнай працы былі, але далёка не кожны гісторык хацеў імі карыстацца.

Магчымасці палягалі, па-першае, у выбары тэматыкі, якая найменш была паддадзена ідэалагічнаму кантролю; па-другое, у выкарыстанні эмпірычна-факталагічнага метаду; па-трэцяе, у выкарыстанні ў сваёй працы беларускай мовы. Напрыклад, найбольш далёкай ад бягучай палітыкі кампартыі была археалогія, і не выпадкова менавіта ў ёй знайшлі прытулак і магчымасць навукова працаваць рэпрэсаваныя на пачатку 70-х гадоў гісторыкі Міхась Чарняўскі і Зянон Пазняк.

У археалогіі існавала таксама магчымасць апасрэдавана паказваць адметнасць беларускай гісторыі (у першую чаргу адрасейскай) з дапамогай эмпірычна-факталагічнага метаду. Як яскравы прыклад выкарыстання гэтага метаду і адначасова знакавую з'яву можна ацаніць выдрукаваную выдавецтвам “Польмя” ў 1977 г. кнігу Міхася Ткачова “Замкі Беларусі”¹, рэцэнзентам якой, дарэчы, быў прафесар Лаўрэн Абэцдарскі – адметная ў беларускай гістарычнай навуцы фігура і далёка не так адначасна негатыўная, як яе прадставілі пасля знікнення БССР. Распачатая Ткачовым археалогія архітэктуры, развілася ў археалогію позняга сярэднявечча, якім у нас лічылася 14–17 ст. Гэтая археалогія прадставіла агромністую колькасць артэфактаў – сведчанняў прыналежнасці Беларусі да еўрапейскай цывілізацыі і непадобнасці да Расеі. Эмпірычна-факталагічным метадам карысталіся таксама і “пісьмовыя” гісторыкі як добра вядомыя Міхась Біч, Зінові Капыскі, Анатоль Грыцкевіч, Георгі Галенчанка і інш.

Асаблівае месца займае фігура Мікалая Ўлашчыка. Немагчыма пераацаніць уклад у беларускую гістарычную навуку гэтага выхаванца “нацдэ-

¹ Ткачоў М.А. Замкі Беларусі (XIII – XVII ст.). Мн., 1977.

маўскага” перыяду, творы якога ўвайшлі ў залатую скарбніцу беларускай гістарыяграфіі. Праца ў Маскве, хоць ён і рваўся ўвесь час дадому, давала магчымасць большай свабоды ў напісанні гісторыі Беларусі, чым у самой БССР. Ягонныя творы па прычыне адсутнасці ў іх камуністычнай фразеалогіі (нават у форме маскіроўкі), арганічна ўвайшлі ў гістарыяграфію незалежнай Беларусі і іх аўтара не выпадае назваць савецкім гісторыкам.

Адначасова можна выдзяліць жанры і тэмы, у якіх было вельмі цяжка, а можа і немагчыма напісаць нешта навуковае: гісторыя камуністычнай партыі, аграрная гісторыя савецкага часу (г.зн. гісторыя калгасаў), гісторыя савецкага грамадства (прафсаюзаў, моладзевых арганізацыяў), палітычная гісторыя Вялікага Княства Літоўскага, гісторыя гістарычнай навукі, гісторыя другой святовай вайны і, натуральна, усе абагульняючыя працы, найперш, падручнікі па гісторыі краіны.

Разглядаючы гістарычную навуку часоў БССР у цэлым, трэба ўсведамляць, што немагчыма ацэньваць навуку ў адрыве ад кадраў, якія яе ствараюць. Асобныя беларускія гісторыкі, хоць і заціснутыя ў рамках камуністычнай дактрыны, знаходзілі магчымасць, прыкрываючыся камуністычнай фразеалогіяй, ствараць нацыянальную гістарыяграфію. Яны не жадалі ісці супраць навуковага сумлення, пазбягалі супрацоўніцтва з камуністычнымі ўладамі, шукалі і знаходзілі магчымасці працаваць у межах навуковасці. Хоць яны не мелі мажлівасці ўплываць на масавую свядомасць, але змаглі перадаць эстафету гісторыкам наступных пакаленняў у незалежнай Беларусі. Акрамя таго, нельга забываць, што ў часткі гісторыкаў часоў БССР камуністычныя перакананні сумяшчаліся з сапраўдным беларускім патрыятызмам.

Ацэньваючы беларускую гістарыяграфію часоў БССР як з’яву, па яе месцу ў грамадскім жыцці, па яе асноўнай функцыі, якая заключалася ў гістарычнай асвеце грамадства і выхаванні сапраўдных грамадзянаў Беларусі, мусім прызнаць яе вялікую негатыўную ролю.

У сваёй масе беларуская БССР-аўская гістарыяграфія выглядае адной вялікай фальсіфікацыяй. Гістарычная навука і адукацыя ў гэтай квазідзяржаве не спрыяла развіццю і ўмацаванню беларускага народу – унікальнай, нараўне з іншымі народамі, культурнай каштоўнасці чалавецтва, а працавала на яго размыванне і асіміляцыю.

Яе спадчына да гэтага часу перашкаджае нармальнаму развіццю гістарычнай навукі ў незалежнай Беларусі. Да яе належаць, найперш:

- захаванне фальшывых і састарэлых стэрэатыпаў масавай гістарычнай свядомасці (напрыклад, пра адсутнасць беларускай дзяржаўнасці да 1917 г.);

- дабраахотнае супрацоўніцтва часткі гісторыкаў як старэйшага, так і маладшых пакаленняў з недэмакратычным антыбеларускім рэжымам.

Пытанні да Аляксандра Краўцэвіча

Захар Шыбека (Менск): Якія задачы, на вашу думку, стаяць сёння перад даследчыкамі савецкай гістарыяграфіі і ці варта наогул яе вывучаць? Калі вывучаць, то якія праблемы тут існуюць?

Вольга Ямкова (Кіеў): Вы згадалі пра эмігранцкую літаратуру, а якую працу гісторыкаў эміграцыі вы можаце ахарактарызаваць, як поўнаватаснае навуковае даследаванне? І ці можна яе сёння рэкамендаваць для студэнтаў універсітэтаў? І яшчэ адно: перавыданняў працаў эмігранцкіх гісторыкаў вельмі мала. Мы часта не ведаем, што выдавалася за межамі краіны, а гэта не дазваляе зразумець сапраўдныя вартасці эмігранцкай гістарыяграфіі.

Эдуард Мазько (Гародня): Савецкая гістарыяграфія – гэта цэльная з’ява ад Абэццадарскага да Улашчыка, ці вы адносіце да яе толькі тое, што пісалася выключна пад ідэалагічным дыктатам камуністычнай партыі?

Святлана Марозава (Гародня): Які крытэрыі пакладзены ў аснову прапанаванай перыядызацыі гістарыяграфіі БССР? Ці не было б лепш для перыяду 30-х – сярэдзіна 80-х гг. выкарыстаць тэрмін уведзены Дзмітрыем Каравым – “дырэктыўная гістарыяграфія”?

І другое пытанне. У Вашым рэфератае гістарыяграфія БССР выглядае як сцэльная фальсіфікацыя. Між тым вядома, што савецкая гістарыяграфія шмат чаго дасягнула ў галіне сацыяльна-эканамічнай гісторыі. Ці Вы лічыце, што гэтыя працы таксама трэба ацэньваць як фальсіфікацыю мінулага?

Леанід Гарьзонтаў (Масква): Как Вы оцениваете перспективы развития белорусской исторической науки с точки зрения международного сотрудничества учёных, в частности, белорусско-российского сотрудничества?

Адказы Аляксандра Краўцэвіча

Адказ Захару Шыбеку: Перад намі сёння стаіць задача даць ацэнку беларускай савецкай гістарыяграфіі з пункту погляду беларускай суб’ектнай гісторыі. Іншая праблема, наколькі гэта магчыма зрабіць. Стваральнікі савецкай гістарыяграфіі сёння карыстаюцца падтрымкай улады, і наўрад ці яны здольныя аб’ектыўна ацаніць уласную працу. Моладзь, якая б магла гэта зрабіць, паралізаваная тым, што яе крытычная ацэнкі могуць перашкодзіць у абароне дысертацый ды інш. Трэба пачакаць. Сёння мы толькі пачынаем гэтую працу.

Адказ Вользе Ямковай: У апошнія дзесяцігоддзе ў Беларусі пачалі з’яўляцца перавыданны працаў беларускіх эмігранцкіх даследчыкаў, у прыватнасці, Язэпа Найдзюка, Янкі Станкевіча, Міколы Шкялёнка ды інш. Але ўсе яны выдаюцца па-за дзяржаўнымі структурамі, часта ў поўпадпольных умовах, невялікімі накладамі. Пазнаёміцца з імі могуць людзі, якія вельмі гэтага хочуць. Пра масавы ўплыў на свядомасць гэтых працаў казаць не прыходзіцца. Справа пашырэння здабыткаў эмігранцкай гістарыяграфіі ў сучаснай Беларусі – гэта складаная праца, але яна ідзе. У прыватнасці, гэта робіць бібліятэка Беларускага гістарычнага агляду, чалавек-інстытуцыя Генадзь Сагановіч.

Адказ Эдуарду Мазько: У выступе я спрабаваў паказаць, што была гістарыяграфія прымусовая, якая стваралася пад дыктатам, а іншым разам і дабрахотна, і была гістарыяграфія схаваная, якая выкарыстоўвала рэдкія магчымасці навуковай працы, а менавіта, пераказвала важныя гістарычныя факты, распрацоўвала тэмы далёкія ад камуністычнай ідэалогіі. Аднак гэта не датычыла падручнікаў. Тут свабода не дапускалася. Дарэчы, пра гэтыя дзве плыні сёння ўжо шмат казалі.

Адказ Святлане Марозавай: У аснову прапанаванай перыядызацыі быў пакладзены прынцып свабоды, а дакладней несвабоды гісторыка, яго залежнасці ад дыктату. Цалкам магчыма выкарыстаць тэрмін “дырэктывная гістарыяграфія”, але ён прырэчыць кантэксту іншых перыядаў.

Наконт нібыта станючых момантаў беларускай савецкай гістарыяграфіі, а менавіта працаў па сацыяльна-эканамічнай гісторыі. Яшчэ раз адзначу, што гэтыя працы пісаліся на падставе эмпірычна-факталагічнага метаду, напрыклад, праца З.Капыскага пра эканамічнае развіццё гарадоў Беларусі або кніга Анатоля Грыцкевіча². Падаваліся факты, але не адзначалася, што гэтыя гарады былі часткай еўрапейскай або сусветнай гаспадаркі. Тым не менш гэтыя працы, безумоўна, маюць навуковую вартасць. Але я не згаджуся, што навуковасць прысутнічае ў працах, прысвечаных, напрыклад, праблеме калектывізацыі.

Адказ Леаніду Гарызонтаву: Лічу, што без пашырэння міжнароднага супрацоўніцтва беларуская гістарычная навука не мае шансаў нармальнага развіцця. Формы супрацоўніцтва могуць быць розныя, у прыватнасці, стварэнне супольных камісій. Напрыклад, існуе беларуска-польская камісія гісторыкаў, якая павінна абмяркоўваць агульныя праблемы нашага мінулага, але яна не збіралася з 1997 г. Лічу, што абавязкова павінна існаваць беларуска-расейская камісія, каб шукаць кропкі пагаднення і паразумення. Кропкі раз’яднання мы ўжо знайшлі. Без гэтага мы не маем шанса нармальнага развіцця, затое маем шансы застацца ў поўнай ізаляцыі.

² Грыцкевич А.П. Частновладельческие города Белоруссии в XVI-XVIII вв. Мн., 1979.

*Андрей Клиштымов (Менск),
кандидат истор. наук,
ст. научный сотрудник Института
истории НАН Беларуси*

‘ЭНЦЫКЛАПЕДЫЯ ГІСТОРЫІ БЕЛАРУСІ’ КАК ЗЕРКАЛО БЕЛОРУССКОЙ ИСТОРИОГРАФИИ

Странно, но почему-то в нашу эпоху презентаций завершение работы над “Энцыклапедыяй Гісторыі Беларусі” не стало событием национального масштаба. Шесть томов, семь книг, и каких книг! Таких книг нет ни у кого на пост-советском пространстве! Более того, и в нашем корпоративном, историческом цеху выход ЭГБ тоже никак не был отмечен. Отдельный вопрос: почему это событие не решилось публично отметить само издательство “Беларуская энцыклапедыя”?

Отмечу сразу – эти заметки нет ничего личного. Мне на ЭГБ обижаться нельзя. Предложения о сотрудничестве поступали неоднократно, персональной статьи на страницах ЭГБ я удостоен. И это притом, что я был вынужден отказать от сотрудничества с ЭГБ еще в 1996 г. после того, как редакция сначала заказала, а затем отклонила мою статью о Миколе Ермаловиче.

Подвести итог 10-летней работы над энциклопедическим многотомным изданием – непростая задача. Я не могу претендовать на звание энциклопедического всезнайки, и поэтому сосредоточу свое внимание на некоторых издательских итогах и ряде сюжетов, которые наиболее близки моим исследовательским интересам. Как и у каждого издания, у ЭГБ есть своя количественная сторона. Ее первые два тома выходили тиражом 20 тыс. экземпляров. Начиная с 1996 г. тираж снизился до 10 тыс. экземпляров. С 3-го тома ЭГБ потеряла не только свой первоначальный тираж, но и сменила “одежду”: с обложки исчезла “Погоня”. К чести издателей ЭГБ отметим – они предпочли оставить пустое место, чем заменить старый герб новотвором.

Волей обстоятельств в ЭГБ сменилось три главных редактора: М.Ткачев (1-й том), Б.Саченко (2-й том) и Г.Пашков начиная с 3-го тома. Не меньшие изменения претерпели и ее коллегиальные органы. В 1-м томе (1993 г.) коллегия состояла из 15 человек, 2-ю книгу 6-го тома (2003 г.) готовила

редакционная коллегия из 18 человек. Причем из первого состава редколлегии осталось лишь трое: М. Костюк, Н. Сташкевич и И. Ховратович. Один из парадоксов ЭГБ – о четырех членах ее редколлегии, в том числе и о заместителе главного редактора, ответственном секретаре А.К. Федосове, персональные энциклопедические статьи отсутствуют. Ответа на вопрос о том, какие заслуги на историческом поприще привели их в состав редколлегии ЭГБ, издание не даёт.

Фигурируют в ЭГБ и научные консультанты: 1-й том – 47 консультантов, 2-я книга 6-го тома – 59 консультантов. Начиная с 3-го тома, появился еще и Научно-редакционный совет, сначала в количестве 20 человек, а в 2003 г. – 22 человек. Так что число “коллективных ответственных” за ЭГБ с первого по последний том выросло на 17 человек.

О персональном составе начальства ЭГБ можно было бы говорить подробней, но это все равно не заменило бы их собственных признаний о том, как действовал энциклопедический механизм, кому отводилась роль пружины, кому – шестеренки, а кто и заводил весь этот сложный энциклопедический механизм. Однако с мемуарами на тему „Как я работал над ЭГБ” пока никто из них не спешит.

Низкий поклон “чернорабочим” ЭГБ – тем сотрудникам издательства “Беларуская эцыклапедыя”, которые участвовали в подготовке ее томов. Хотя их список приводится на последних страницах каждого тома, на самом деле именно им в деле создания ЭГБ принадлежит первое место. Они, на мой взгляд, стали и главными заложниками и главными жертвами сложившегося положения, и, к их чести, все-таки сумели выдержать суровое испытание. Я бы сказал, что в данной ситуации они вне критики.

А нужна ли эта критика? Ведь дело сделано, семь книг, почти по 100 печатных листов каждая, налицо. Они имеют своего читателя и живут своей жизнью. Налицо итог десяти лет издательской работы. Планы, поставленные инициатором создания ЭГБ, Михасем Ткачевым, по крайней мере, в количественном отношении, выполнены и перевыполнены. Он мечтал о более 15 тыс. статьях в шести томах, а получило фактически семь томов и более 17 тыс. статей над которыми трудились почти 700 авторов. Присутствует и “железный”, скорее – железобетонный – аргумент: у нас теперь есть то, чего нет у других, по крайней мере, наших ближайших соседей.

К тому же ЭГБ оказалось работой вне критики. Как критиковать то, в создании чего сам принимал участие – а, за редким исключением, на страницах ЭГБ отметились почти все граждане и не граждане РБ хотя бы мало-мальски компетентные в истории Беларуси. Не поэтому ли столь вяло реагировала на выход ЭГБ историческая общественность?

Каковы сильные места ЭГБ? В первую очередь, я хочу отметить помещенные в ЭГБ карты. Воеводства, волости, уезды, старинные планы городов, а иногда и местечек и даже сел... Белорусская история наконец-то обрела под собой картографическую почву. Статьи по военной и дипломатической истории также в подавляющем большинстве случаев проиллюстрированы картографическим материалом. Теперь с помощью ЭГБ пространственная локализация исторических событий стала доступна не только специалистам. Однако ряд карт по 20 столетию, особенно тех, что были заимствованы из других изданий, привел к повторному тиражированию сделанных ранее ошибок и неточностей. Особенно не повезло в этом отношении железным дорогам. Ряд их просто “утерян” энциклопедическими картографами.

Персоналии... Вот где наиболее ярко проявилась сила и слабость ЭГБ, ее достоинства и недостатки. В ЭГБ ощущается недобор одних имен и явный перебор других. Вероятно, у каждого из нас есть свой личный перечень тех исторических персонажей, которых в ЭГБ нет, хотя видеть их там нам бы хотелось. При этом каждый из нас понимает, что превратить энциклопедическое издание типа ЭГБ в сплошной именной поминальник было бы ошибкой. Эту функцию призваны выполнять специализированные справочные издания, биобиблиографические словари, такие, которыми обладает уже Россия (например “Русский биографический словарь”) или Польша и ее уникальный “*Polski słownik biograficzny*”. Кстати, польский словарь удостоился в ЭГБ отдельной статьи, а вот российский, по непонятным для меня причинам, – нет.

Вопрос о том, когда и мы в Беларуси будем иметь свой биографический словарь, на сегодняшний день звучит риторично. Но при этом ЭГБ, казалось бы, должна была смягчить эту проблему. Однако нельзя сказать, что с этой задачей ЭГБ справилась безукоризненно. Некоторые персональные лакуны ЭГБ явно непростительны. Например, отсутствие персональной статьи о П. Терешковиче, соавторе энциклопедической статьи “Беларусы”.

Теперь поговорим о тех персоналиях, которые в ЭГБ есть. Масса новых, ранее закрытых для отечественных энциклопедических изданий имен – несомненный “плюс” ЭГБ. Но, как и на каких принципах формировался “именной список”? Все ли имена стоило в ЭГБ помещать? Местами ЭГБ напоминает “Энцыклапедыю літаратуры і мастацтва Беларусі”. Писатели, художники, чаще всего с меланхолическим примечанием: в творчестве присутствует историческая тематика. Как формировался этот список “исторических” имен творцов белорусских “изящных искусств” и “изящной словесности”? Создается такое впечатление, будто в ЭГБ путем механического переноса просто включили статьи из ЭЛіМБел. Работу это явно облегчило,

но придало ли ЭГБ дополнительный смысл? Понятно, что ныне здравствующие писатели и художники торопились вписать свое имя в историю, да еще и с персональным фото. Но стоило ли идти у них на поводу? Ведь свои, профессионально ориентированные энциклопедии и справочники они уже имеют. Куда уместнее было дать общую статью “Историческая тема в белорусской литературе и искусстве”. Однако такой статьи нет.

В ЭГБ ощущается явный перебор с генералами. Порой для персональной “генеральской” статьи в ЭГБ достаточно иметь Беларусь местом рождения и больше не иметь с ней ничего общего. Да и сам принцип автоматического включения в ЭГБ людей с большими звездами на погонах непонятен. Почему же тогда не включены в ЭГБ все академики – уроженцы Беларуси? Или генерал фигура историческая, а ученый – нет?

Ну и, конечно, качество того, что есть. Приведу лишь один пример, который касается исторической персоны, достаточно хорошо известной мне. В т. 6, кн. I, помещена статья А. Лукашевича о канцлере Российской империи графе Николае Петровиче Румянцеве. 49 строчек энциклопедической статьи и фактически случайный, за исключением монографии В. П. Козлова, список литературы. Разве не обязательно было упомянуть в белорусской энциклопедии о том, что похоронен Н. П. Румянцев в Гомеле, здесь же стоит первый и единственный памятник канцлеру? Как можно было не включать в статью изданные у нас исследования о Румянцеве? Например, работу Ю. Лабынцева “На благое просвещение” (Мн., 1999. – 147 с.), фундаментальную монографию В. Ф. Морозова “Гомель классический. Эпоха. Меценаты. Архитектура” (Мн., 1997. – 336 с.), материалы Румянцевских чтений, проведенных в Гомеле (Н. П. Румянцев на белорусской земле. – Мн., 1997), ряд других публикаций по проблеме “Румянцев и Беларусь”? В результате автор-энциклопедист совершает ошибки, непростительные и для студента первокурсника. Статья о Н. П. Румянцеве могла бы украсить ЭГБ, а вместо этого вызывает больше вопросов, чем дает ответов.

Самое слабое место в ЭГБ, на мой взгляд, это статьи о сути и сущности самой исторической науки, ее категориальном и понятийном аппарате, исторической терминологии.

Так что же мы имеем в итоге? Шесть томов ошибок или компендиум отечественного прошлого? ЭГБ, со всеми ее достоинствами и недостатками – плод десятилетнего компромиса между новым историческим мышлением и старыми историческими догмами. Более десяти лет назад, в начале работы над проектом, был шанс создать не только ЭГБ, но и коллектив единомышленников, энциклопедистов, объединенных единой целью и общностью взглядов. К сожалению, этот шанс реализовать не удалось. Французские энциклопедисты подготовили почву для революции. Белорусские энциклопедисты революции не совершили.

Энцыклапедыі создаюцца на века, но это не значит, что они создаются навечно. В целом судьба любой энциклопедии ничем не отличается от судьбы любого научного издания. Итоговая точка – это одновременно и приглашение к новому, действительно научному осмыслению фактов и явлений. Тенденция последнего времени – клонирование ЭГБ. Так отдельным томом издан ее картографический материал. Но это означает и клонирование допущенных ошибок. Понятно, что альтернативная ЭГБ едва ли возможна. При наличии соответствующего интеллектуального ресурса (здесь можно назвать историков Белорусского исторического общества), нет надежды на соответствующую административную и материальную поддержку. Но почему бы не подумать о создании Белорусского исторического энциклопедического словаря? Или тома, где можно было бы собрать все, что осталось за страницами ЭГБ?

Пытанні да Андрэя Кішгымава

Захар Шыбека (Менск): Усім вядома, што выданне *Энцыклапедыі гісторыі Беларусі* мае істотныя недахопы. Мы ведаем, што пачынаючы з тома 3 была ўведзена цэнзура. Ці не лічыце Вы, што адной з прычынаў недахопаў гэтага выдання была самацэнзура аўтараў і рэдактараў ЭГБ? Іншымі словамі, ці зрабілі мы ўсё належнае, каб ЭГБ была створана на больш высокім узроўні?

Аляксандр Краўцэвіч (Гародня): У якой ступені пры падрыхтоўцы матэрыялаў ЭГБ быў выкарыстаны прынцып плуралізму, з якога, як мы ведаем, зыходзілі ініцыятары і першыя кіраўнікі гэтага выдання?

Адказы Андрэя Кішгымава

Адказ Захара Шыбеку: Для падрыхтоўкі і выдання тэкстаў высокага навуковага ўзроўня на старонках ЭГБ было зроблена далёка не ўсё магчымае. На мой погляд, рэдакцыя пайшла па шляху найменшага супраціву. Адбылася фактычная нівеліроўка тэкстаў пад нейкі сярэдні ўзровень. Арыентаваліся не на лепшыя ўзоры. Калі тэксты выклікалі сумненні або дыскусію іх проста здымалі. Гэтая нівеліроўка адыграла неадназначную ролю. З аднаго боку, яна дазволіла выдаць усе 7 тамоў, а з іншага – па зместу ЭГБ аказалася вельмі стракатай. На старонках выдання не толькі асобныя артыкулы спрачаюцца паміж сабой, але нават асобныя тамы. Самацэнзура, на мой погляд, не прысутнічала наогул. Па-першае, энцыклапедычны артыкул – гэта праца замоўная. Яна трапляе на старонкі пасля цэнзуры выдаўцоў. Па-другое, як ні дзіўна, але для многіх даследчыкаў энцыклапедычны артыкул стаўся першым крокам у навуку. Шмат хто з аспіран-

таў, якія толькі пачынаюць прафесійны шлях у навуку, у якасці сваёй першай публікацыі могуць указаць артыкул у ЭГБ. Усё ж такі энцыклапедыю стваралі 700 аўтараў! Суаднясіце гэтую лічбу з колькасцю рэальна працуючых гісторыкаў. Тут не пра самацэнзуру трэба казаць, а пра энцыклапедыю як сродак самацвярджэння для многіх маладых даследчыкаў.

Адказ Аляксандру Краўцэвічу: Прынцып плоралізму ў Энцыклапедыі прысутнічае, а вось наступствы яго хутчэй адмоўныя. Прысутнасць 700 аўтараў прывяла да таго, што ЭГБ страціла той твар, які быў акрэслены ў прадмове I тома Міхасём Ткачовым. Прадмова вартая ўвагі і вартая, каб перачытаць яе перш чым карыстацца энцыклапедыяй.

Магу падзяліцца ўласным вопытам. Мяне запрасілі напісаць артыкул пра Міколу Ермаловіча. Я пацікавіўся, чаму прапануюць мне, а не Г.Штыхаву або А.Грыцкевічу, якія пісалі прадмовы да яго кніг. Мне адказалі, што названыя гісторыкі адмовіліся пісаць біяграфічны артыкул. Я заўважыў, што напісаць артыкул магу, але ён будзе насіць выразны аўтарскі характар. Рэдакцыя згадзілася. Я дабрасумленна працаваў, перачытаў практычна ўсё напісанае М.Ермаловічам – ад аўтабіяграфіі і друкаваных на пішучай машынце артыкулаў да апошніх манаграфій. Падрыхтаваў тэкст і прынёс яго ў рэдакцыю. Першым яго прачытаў Віталь Скалабан і заявіў, што артыкул павінны прачытаць таксама іншыя рэдактары. Праз некалькі месяцаў я пачуў, што артыкул не падыходзіць. Я абурыўся і нагадаў, што цэнзуры ўжо няма, што рэдакцыя згадзілася на аўтарскі тэкст, а значыць на аўтарскую ацэнку. У адказ пачуў, што ў выніку публікацыі прыйдзецца змяшчаць ацэначныя біяграфіі таксама іншых гісторыкаў. Я нагадаў, што артыкул А.Грыцкевіча, прысвечаны Л.Абэцэдарскаму, носіць якраз ацэначны характар. Але ў тым выпадку рэдакцыя палічыла магчымым яго апублікаваць. Чаму ж яна не можа прыняць мой артыкул? Аднак тэкст так і не надрукавалі. Рэдакцыя змясціла артыкул А.Кахановскага, напісаны па прастай схеме: нарадзіўся – ажаніўся – напісаў – стаў лаўрэатам Дзяржаўнай прэміі і г.д. Пасля гэтага я ў падрыхтоўцы матэрыялаў да ЭГБ не ўдзельнічаў. Затое сёння маю магчымасць аб’ектыўна, як незацікаўленая асоба, паглядзець на вынікі працы.

З ЭГБ атрымалася нешта падобнае на гумарэску Аркадзя Райкіна: Хто пашыў касцюм? – Мы! – гавораць 700 аўтараў, кожны з якіх адказвае толькі за ўласны гузік (г.зн. за ўласны артыкул). За ўсё разам ніхто не адказвае. Прадукт перад нам!

Дыскусія пасля
І паседжання

Гістарычная навука ў БССР і СССР. Страты і набыткі

Леанід Гарызонгаў (Масква): Хочу высказацца по большинству докладов. Не подлежит сомнению, что историческую науку советского периода изучать необходимо. Вопрос только в том, как изучать и в каком объеме? Когда эта задача ставилась в годы перестройки, в частности, Ю.Афанасьевым, который сегодня упоминался, она сводилась преимущественно к обличению, ниспровержению, максимум – указанию отдельных вех пути в нечто качественно новое. В каком объеме? В полном объеме! При этом было принято говорить суммарно, обобщенно обо всей советской исторической науке за 70 лет ее развития. В настоящее время такой подход, конечно же, не продуктивен.

С другой стороны, когда беседуешь с российскими коллегами о перспективах изучения исторической науки советского периода, они, как правило, делают исключение для последних десятилетий. Почему? Потому что главные действующие лица того времени нередко по-прежнему удерживают важные позиции, что делает критику делом небезопасным. И мы сейчас, чтобы выдержать необходимую дистанцию, обычно останавливаемся где-то на конце 1950-х годов. Думаю, что это неправильно. Существует необходимость быстрее продвигаться в изучении исторической науки советского периода к его последним десятилетиям, к его итогам, которые принципиально важны для понимания современной ситуации.

Полная реставрация канонов советской историографии невозможна сейчас ни в одном из государств постсоветского пространства (в том числе в Беларуси), но вместе с тем, как ни парадоксально, период советской историографии не вполне и даже далеко еще не завершен. Современная историографическая ситуация определяется многими факторами, но едва ли не важнейшим из них является наследие советской эпохи. Оно либо в видоизмененной форме получает продолжение в новых условиях, либо служит объектом критики, но, так или иначе, присутствует в науке начала 21 века. В “постсоветском” пока очень много “советского”.

Советская историческая наука может быть охарактеризована как наша общая колыбель, хотя колыбель, надо признать, достаточно своеобразная. В ней существовали своего рода перегородки, ячейки. То, что происходило в центре (Москве, Ленинграде), конечно же, отличалось от имевшего место в Минске или Киеве. Отличалось, в частности, по тематике. В

этой связи важно вспомнить, что изучение истории союзных республик сосредотачивалось преимущественно в самих этих республиках, вследствие чего российская историческая наука по сей день испытывает немалые трудности – недостает традиций, собственных научных школ исследования истории Белоруссии или Украины.

И, как правильно подчеркивалось, республиканские ячейки советской исторической науки различались по царившей в них атмосфере. Об этом свидетельствует научная биография В.Пичеты, который не смог работать в Беларуси, но чрезвычайно продуктивно трудился последние годы жизни в Москве, правда, над несколько иным кругом сюжетов. Это и история Н.Улащика, чья белорусская идентичность не подлежит сомнению. Но мне все же представляется, что взгляд на этого ученого исключительно с белорусской перспективы грешит известной односторонностью. Его наиболее фундаментальные аграрные штудии явились вкладом в марксистскую разработку истории деревни.

С советским прошлым связано то общее, что российская, белорусская и украинская историографии имели на своём старте в конце 1980-х годов. Для меня была очень интересна типология, предложенная З.Шибек, хотя с некоторыми его тезисами я не могу полностью согласиться. Не буду касаться польской исторической науки, которую хорошо знаю, и литовской, ситуацию в которой представляю весьма приблизительно.

Если ограничиться только “восточнославянскими” историографиями, то, видимо, наиболее радикально “национализация” истории была проведена на Украине. Стоит ли белорусским историкам ставить перед собой задачу догнать и перегнать в этом отношении украинских коллег? Полагаю, что нет. В самой украинской исторической науке формируется влиятельное, хотя пока немногочисленное направление, представители которого весьма жестко критикует ставшую нормативной в постсоветское время национальную концепцию истории. Оснований у них, поверьте, для этого более чем достаточно.

Что еще общего в наших историографиях? К сожалению, высокая степень политизации. И в этом плане опять-таки можно говорить о советском наследии – часто с иными оценочными знаками, но политизация весьма велика. Для исторической науки это разрушительная тенденция, поскольку возникают препятствия для реализации ее важнейшей познавательной функции. Плурализм часто сводится к конфронтации двух черно-белых изображений, что обедняет научный поиск. В дискуссиях ученых налицо стремление искать в позиции оппонентов исключительно политическую, а не научную составляющую, не те рациональные зерна, которые способствуют постижению прошлого.

И последнее, о сотрудничестве. Одна из величайших наших потерь состоит в разрушении того научно-информационного пространства, которое существовало в СССР. История частей Советского Союза на разных своих этапах совершенно неразделима. Упомянутый разрыв пространства – потеря всеобщая. С уверенностью скажу, что от нарушения контактов многого лишились российские историки, которые не могут полноценно изучать такую фундаментальную проблему, как формирование русской нации и функционирование многонационального, регионально разнородного государства – Российской империи и СССР.

Для развития каждой национальной историографии необходимы многовекторные научные контакты. Для белорусской науки это означает, между прочим, не только тесное сотрудничество с Белостоком и Люблином, но также с Москвой, Питером и т.д. Многие плодотворные идеи рождаются в спорах и дискуссиях, а когда их нет, то трудно ожидать и прогресса науки. Мы лишены оперативной информации о последних книжных новинках. Пытаемся восполнить пробел ценою индивидуальных усилий энтузиастов, но делаем это поневоле бессистемно. Кроме того, в Москве и Петербурге хранится громадный массив исторических документов, без которых невозможно писать историю Белоруссии. Часто ли в последние годы белорусские историки приезжают работать в российские архивы? Конечно, есть объективные трудности, но ведь всегда важна и субъективная мотивация. Вектор сотрудничества белорусских историков развернут на Запад, и эта односторонность уже начинает ощутимо вредить.

Что касается совместных комиссий, о которых шла речь, то я давно участвую в российско-польской комиссии, а сейчас предстоит также работа во вновь созданной российско-украинской комиссии. В принципе подобные институции создают рамочные условия для ведения на постоянной основе диалога. Однако все зависит от того, в чьи руки дело попадает. Если сотрудничество формализуется, ведется для бюрократической “галочки”, рапорта в вышестоящие инстанции, не нацелено на поиск истины, интерес к нему с обеих сторон неизбежно затухает. Этого хотелось бы избежать в российско-белорусских контактах историков.

Вольга Ямкова (Кіеў): Хачу адрэагаваць на заўвагу спадара Гарызонтава, адносна таго, ці трэба беларускім гісторыкам даганяць украінскіх. Лічу, што для ўзнікнення таго рэвізійнісцкага накірунку, пра які Вы казалі, трэба ўсё ж такі, каб папярэдне адбыўся працэс нацыяналізацыі гістарычнай навукі. Потым можна гэтую пазіцыю ўдакладняць, крытыкаваць або рэвізаваць. Але ўсё гэта адбываецца ў межах ужо ўкраінскай нацыянальнай гістарычнай навукі.

Зусім някепска, што гісторыкі “ідуць ва ўладу”, узначальваюць, напрыклад, універсітэты, факультэты ды інш. Яны атрымліваюць рэальную магчымасць публікаваць працы, развіваць пэўныя накірункі гістарычнай навукі. Але гэта мае і свае мінусы. Часцяком адбываюцца так, што гісторыкі-начальнікі трапляюць сааўтарамі ў калектывныя працы, хоць рэальна нічога не пісалі і не ўдзельнічалі ў канкрэтным даследаванні.

Сяргей Токць (Гародня): Мне вельмі спадабалася думка Захара Шыбекі адносна двух паверхаў навуковых ведаў. На першым паверсе непадзельна павінны панаваць законы навукі. Другі ж паверх будзе заставацца навукова-папулярным і актыўна ўплываць на развіццё грамадскай і нацыянальнай свядомасці. У савецкай гістарыяграфіі гэтага падзелу не было. Даволі цяжка яго ўбачыць і ў сучаснай беларускай гістарыяграфіі. Хоць гэта павінна быць.

Іншая справа, што зрабіць гэта даволі складана, бо навукова-папулярная гісторыя, якая павінна ўплываць на самыя шырокія колы грамадства, даходзіць да чыгача, галоўным чынам, дзякуючы падручнікам і праграмам вывучэння гісторыі, якія пішуць і ствараюць пераважна набліжаныя да ўлады гісторыкі. Свабоднага рынку гістарычных ведаў, які, як мне падаецца, ёсць у Польшчы, дзе гістарычная літаратура з’яўляецца адной з найбольш папулярных у кніжным гандлю, у нас няма. У грамадстве існуе насцярожанасць і недавер да гісторыкаў. Многія перакананыя, што ўсе гісторыкі імкнуцца толькі да аднаго, а менавіта, навізаць грамадству сваю ўласную думку. Як стварыць гэтую прастору вольнага рынку кнігі і ідэй? Як стварыць чытача, не маючы доступу да дзяржаўнага механізму, да тых жа падручнікаў, якія навязваюцца грамадству? Гэта задачы над рашэннем якіх трэба думаць.

Віталь Карнялюк (Гародня): Ва ўсіх паведамленнях прысутнічае пытанне, што карыснага можна ўзяць са спадчыны савецкай гістарыяграфіі? Ад чаго катэгарычна адмовіцца? Лічу, што галоўным крытэрыем у гэтым выбары павінна з’яўляцца нацыянальная пазіцыя. З аднаго боку, тут усё проста і ясна, мы павінны ісці па шляху па якому ідуць нашыя суседзі – літоўцы, украінцы, палякі. Але з іншага боку, узнікае сур’ёзная праблема сумяшчэння феномена нашай нацыянальнай гісторыі, якая ў савецкі час ігнаравалася даследчыкамі, з агульнаеўрапейскім гістарычным шляхам. Гісторыя блізкай нам Еўропы разбіраецца гісторыкамі суседніх краінаў і вельмі важна, якую яе частку возьмем мы.

Эдуард Мазько (Гародня): Хачу выказацца адносна выступаў З.Шыбекі, А.Смаленчука і А.Краўцэвіча. Па-першае, трэба адзначыць, што беларуская савецкая гістарыяграфія патрабуе грунтоўнага аналізу. Аднак мы павінны ўсведамляць, што савецкая гістарыяграфія, нягледзячы на пэўныя

разбежнасці паміж асобнымі даследчыкамі, уяўляе сабой пэўную цэласнасць. Я згодны са спадаром Гарызонтавым, што М. Улашчык таксама быў савецкім гісторыкам. Зрэшты, усіх гісторыкаў таго часу яднала марксісцкая ідэалогія. Аднак нават у тых умовах гістарычная навука заставалася паліфаніей, няхай не вельмі шырокай, але ўсё ж такі паліфаніей. Да таго ж яна прайшла ў сваім развіцці пэўную эвалюцыю. І гэта трэба ўлічваць.

Па-другое, мне здаецца, што ацэньваючы працы савецкіх гісторыкаў, трэба адразу вызначыцца з крытэрыем ацэнкі. Такім крытэрыем павінен быць прынцып навуковасці. Па-трэцяе, старанны пошук негатываў і пазытваў у савецкай гістарыяграфіі можа прывесці да ператварэння аналізу ў маналог аб савецкай гістарыяграфіі. Не думаю, што сучасныя прадстаўнікі савецкай гістарыяграфіі нас пачуюць. Што датычыць нацыянальнага гледзішча, то, на мой погляд, беларускай гістарыяграфіі трэба шукаць трэці шлях. Тым больш, што многія праблемы і сама савецкая гістарыяграфія не заўсёды можа быць аб'ектыўна ацэнена з нацыянальнага гледзішча.

Згодны, што павінна існаваць гісторыя акадэмічная і гісторыя асветніцкая. Зрэшты, яны і існуюць. Хочам мы таго або не, кожнае гісторыяпісанне ўтрымлівае пэўную ідэалогію, пэўныя міфы, якія потым тыражуюцца праз падручнікі, праз папулярную літаратуру. Не пагаджуся з калегам Сяргеем Токцем, што ў савецкі час гэтага не было. Думаю, што былі працы, аўтары якіх прэтэндавалі на акадэмізм, і былі звычайныя прапагандысцкія выданні.

Васіль Варонін (Менск): Для мяне не зусім зразумела, дзе пралягае мяжа паміж савецкай і несавецкай гістарыяграфіяй часоў БССР? Згадвалі пра М. Улашчыка. Безумоўна, ёсць “розныя” Улашчыкі. Адзін – гэта “Предпосылки крестьянской реформы в Литве и Белоруссии”, а другі – “Введение в изучение белорусско-литовского летописания”.

Сёння мы дыскутуем пра здабыткі і страты беларускай гістарыяграфіі часоў БССР, а мне падаецца, што прыйшоў час падводзіць вынікі развіцця беларускай постсавецкай гістарыяграфіі. Тут зроблена шмат, і гэтая праблема становіцца ўсё больш актуальнай.

Ігар Кузняцоў (Менск): Улічваючы, што нашая канферэнцыя міжнародная і на ёй прысутнічаюць госці з Расеі, Украіны і Польшчы, хачу заўважыць, што калегі з суседніх дзяржаваў не ўяўляюць, у якіх умовах працуюць беларускія гісторыкі. Трэба трохі пажыць у нашай краіне, каб зразумець нашу паўсядзённасць, пачынаючы ад сродкаў масавай інфармацыі, адноснаў да гісторыкаў ды інш. Можца паверыць нам на слова, што і міжнароднае супрацоўніцтва гісторыкаў нашай краіны таксама носіць спецыфічны характар. Напрыклад, гады два таму была прынята беларус-

ка-расейская навуковая праграма “Беларусы ў Сібіры”. Мяне, як даследчыка які 5 гадоў жыў і працаваў у Томску, папрасілі для зборніка па дадзенай праблеме напісаць артыкул. Я падрыхтаваў яго, але ў зборніку артыкул так і не быў змешчаны. Затое былі публікацыі людзей, якія ніколі не былі ў Сібіры. Адказам на маё здзіўленне была рэпліка, нібыта я занадта востра расстаўляю акцэнт. Рэдактары вырашылі, што мой артыкул выходзіць за межы сучаснай беларускай гістарыяграфіі і можа выклікаць незадавальненне кіраўнікоў Інстытута гісторыі АН Беларусі. Праз год праект быў наогул закрыты. На сённяшні дзень у нас адсутнічаюць кантакты, бо ўсе гэтыя камісіі – самая сапраўдная фікцыя. Гэтая гульня ў інтэграцыю нічога не дае. Пошукі супрацоўніцтва на міждзяржаўным узроўні – сёння гэта тупіковы шлях. Застаюцца толькі індывідуальныя кантакты, абмен інфармацыяй, электронная перапіска ды інш.

Мне даволі складана было рыхтавацца да нашай канферэнцыі, бо ўсе праблемы, якімі я займаюся, у беларускай савецкай гістарыяграфіі адсутнічаюць. Няма ні праблемы палітычных рэпрэсій, ні праблемы прыядання і пачатку II сусветнай вайны. Расейская і ўкраінская гістарыяграфія па гэтых пытаннях зайшлі так далёка, што мы іх ніколі не дагонім. Гэта трэба прызнаць. Нават, калі мы засядзем у архівах, нам спатрэбіцца гадоў 15, каб выйсці на іх узровень.

Крызнінасць сітуацыі яшчэ і ў стаўленні ўлады да нашай працы. Адзін падручнік яшчэ можна надрукаваць. Але трэба быць гатовым да непрыемнасцяў. Захар Шыбека выдаў падручнік, і наступствы не прымусілі сябе доўга чакаць. Я прайшоў гэта пяць гадоў назад. Падручнік можна выдаць, але застаецца пытанне, да каго ён дойдзе? Ці здолеем мы стварыць навукова-папулярны накірунак гістарыяграфіі? Папулярны падручнік да электарата не дойдзе. Улада ўсё блакіруе. Больш таго, нават недзяржаўныя сродкі інфармацыі працуюць супраць нас. Мне нядаўна адкрыта казалі, што гісторыя не з’яўляецца актуальнай праблемай, а, у прыватнасці, гісторыя палітычных рэпрэсій перастала быць моднай. Калі я пацікавіўся, а што сёння ў модзе, нічога не пачуў у адказ. Мы заблакіраваны па абодвух накірунках – дзяржаўным і недзяржаўным. Мне падаецца, што сёння нам не трэба асабліва грунтоўна аналізаваць беларускую савецкую гістарычную навуку. Дастаткова будзе правесці параўнанне, што яны пісалі, што я пішу. Усё астатняе напіша Інстытут гісторыі, які толькі і займаецца савецкай гістарыяграфіяй і яе новымі накірункамі. Давайце будзем займацца нашымі праблемамі, а савецкую гістарыяграфію прыводзіць толькі ў якасці кантрасту. Тым больш, што мы працуем амаль што ў падполлі, як дарэчы, і створае ў гэтым годзе Беларускае аддзяленне Таварыства “Мемарыял”, якое я і прадстаўляю.

Захар Шыбека (Менск): Па-першае, хачу спыніцца на перспектывах развіцця беларуска-расейскіх кантактаў паміж даследчыкамі. Трэба адзначыць такі выключна факт нашых узаемаадносінаў, калі адзін з вядучых расейскіх гісторыкаў спецыяльна на адзін дзень прыехаў да нас, каб паслухаць беларускіх калегіаў. Лічу гэта добрым знакам. Сапраўды, на дзяржаўным узроўне, наладзіць пастаянныя кантакты даволі складана, але важна адзначыць, што беларускія навукоўцы саспелі да супрацоўніцтва з расейскімі. Мы падрыхтаваныя. Мы чакаем гэтага супрацоўніцтва. Патрэбная была пэўная паўза для перасэнсавання нашага вопыта. Трэба было зразумець неабходнасць такіх кантактаў. Думаю, што гэтыя адносіны будуць развівацца.

Другое важнае пытанне – гэта пытанне нацыяналізацыі гісторыі. Разуваю, чаму Леанід Гарызонтаў выказаў перасцярогу наконт нацыяналізацыі. Наколькі я ведаю, нацыяналізацыя гісторыі на Украіне мае пэўны перакос, паколькі яна ажыццяўляецца з ваяўнічых праваслаўных пазіцый. Гэта яе адметнасць. Нацыяналізацыя бывае рознай, у т.л. і плюралістычнай, рознабаковай. Чаму для нас гэта вельмі важна? Прыклад нашча адлучэння ад літоўскай спадчыны. Гэта балючае для нас пытанне! Недапушчальнасць беларусаў да спадчыны ВКЛ трымаецца на шэрагу паслядоўных міфаў. І пачынаецца ўсё ад тэорыі паходжання беларусаў са старажытнарускай народнасці. За ім ідзе міф пра фармаванне беларускай народнасці на працягу 13 – 16 ст. І тут узнікае пытанне, чыя ж гэта дзяржава – ВКЛ. А калі літоўская народнасць існавала, а беларуская не існавала, то адказ відавочны – ВКЛ з’яўляецца літоўскай дзяржавай. Трэба яшчэ згадаць пра міф польскай этнічнай дзяржавы Рэчы Паспалітай, міф уз’яднання з Расейскай імперыяй, непазбежнасць перамогі Кастрычніцкай рэвалюцыі, пачатку беларускай дзяржаўнасці з 1919 г. Мы не можам пакінуць Літву і ўсю літоўскую спадчыну на водкуп сучасным літоўскім палітыкам і гісторыкам. Яны захапілі ў нас гэтую спадчыну, але з іншага боку, мы дазволілі гэта зрабіць. Для нас сувязь з літоўскай спадчынай ўзмацняе нашу магутнасць як аднаго з вядучых славянскіх народаў. І думаю, што гэта праблема важная для ўсяго славянскага свету. Трэба вяртаць для нас спадчыну Вялікага Княства Літоўскага.

Наступная прычына неабходнасці нацыяналізацыі звязаная з міфам пра народную ўладу. Калі мы прызнаем, што савецкая ўлада – народная ўлада, то прыйдзеца згадзіцца з тым, што гэта таксама беларуская ўлада. Трэба абавязкова тлумачыць, што найвялікшае злачынства бальшавікоў – гэта нацыяналізацыя прыватнай уласнасці. Пазбаўленне людзей іх уласнасці невыпадкова папярэднічала масавым рэпрэсіям.

Што такое беларусізацыя для беларусаў? Гэта абсурд! Згадаем таксама пра міф сяброўства народаў. На справе гэта нагадвала лагернае сяброўства “зэкаў”. Бальшавізм звычайна абвінавачваюць у рэпрэсіях па сацыяльнай прыкмеце, але чамусьці забываюць пра рэпрэсіі па нацыянальнай прыкмеце. На справе, нацыянальны генацыд у такой самай меры быў характэрны для бальшавікоў як і класавая барацьба. Карацей кажучы, бальшавізм з’яўляўся фактычна камуна-фашызмам. Менавіта таму лічу важнай і актуальнай нацыяналізацыю гісторыі.

Валянцін Мазец (Менск): Некалькі словаў пра тое, ці трэба нам вывучаць гісторыю КПБ? Думаю, што вывучаць трэба. Гэтае вывучэнне паспрыяе пераадоленню тых міфаў, пра якія казаў Захар Шыбека. У архівах захаваліся такія цікавыя дакументы, як лісты працоўныху ЦК ВКП(б). На іх падставе можна было б напісаць не адну кнігу. Таксама не вывучаныя архіўныя калекцыі пытанняў, якія задаваліся лектарам аддзела агітацыі і прапаганды і адказы апошніх. Цікава было б параўнаць усё гэта з афіцыйнай версіяй падзеяў. Такое параўнанне лёгка знішчае міф пра народную ўладу. Толькігрунтоўнае вывучэнне механізму партыйнага кіраўніцтва ўсімі сферамі жыцця грамадства дазволіць пераадолець міфы савецкага часу.

Андрэй Кіштымаў (Менск): Мяне даўно цікавіць пытанне пра тое, чаму мы ў сваіх гістарычных даследаваннях ідэалізуем і абьяшчаем бязрэшным беларускі народ? Чаму гэта ўлада не была народнай? А чаму не лічыць і сённяшняю ўладу народнай? Хто можа адказаць? Урэшце рэшт, калі былі лісты працоўныху вярхі партыйнай улады, то галоўнае не іх існаванне, а тое, што не было адваротнай сувязі. Улада ніяк не рэагавала на гэтыя звароты. Значыць, улада выходзіла народ так, як яна гэтага жадала. І на пэўнай ступені мы можам казаць, што ўлада – гэта не прадукт уздзеяння народа, а наадварот, што беларускі народ – гэта прадукт уздзеяння ўлады. А гэта азначае, што ўлада становілася народнай! Вось гэта і быў сапраўдны механізм станаўлення народнай улады! Таксама можна прыгадаць веру ў “добрага цара”, і царызм у пэўнай ступені таксама быў народнай уладай. Аналагічна народнай была і савецкая ўлада. Яна выходзіла народ, які аказаўся падатлівым на гэтае выхаванне.

Аляксандар Краўчовіч (Гародня): Хачу адраагаваць на выказаную Эдуардам Мазько думку, што Мікола Улашчык з’яўляецца савецкім гісторыкам, бо ён карыстаўся марксісцкай метадалогіяй. Мне падаецца, што словы “савецкі” і “марксісцкі” нельга ўжываць як сінонімы, бо марксізм – гэта дыялектычна-матэрыялістычны метады, якім карысталіся не толькі савецкія гісторыкі. Гісторык-марксіст – гэта не зусім тое, што савецкі гісторык.

Эдуард Мазько (Гародня): Безумоўна, марксізм быў метадалагічнай базай даследаванняў не толькі савецкіх гісторыкаў, але лічу, што Міколу Улашчыка мы можам аднесці да савецкіх гісторыкаў яшчэ і таму, што ён жыў і працаваў у савецкі час і належаў да прафесійнай карпарацыі савецкіх гісторыкаў.

Наталля Сліж (Гародня): Вельмі важна пераасэнсаваць савецкую гістарыяграфію, бо сёння мы маем падобныя праблемы. Тут і стэрэатыпы, і тэндэнцыйнасць, і пэўныя сходныя мадэлі. Яшчэ адна важная праблема сучаснай гістарыяграфіі – яе ізалюванасць ад агульнаеўрапейскай гістарычнай навукі. Нашы даследчыкі не друкуюцца на англійскай мове, нам не хапае кантактаў з даследчыкамі цэнтральнаеўрапейскіх краінаў. У апошнія гады, як тут заўважылі, пагоршыліся кантакты паміж навукоўцамі розных краінаў, пачалі пераважаць асабістыя сувязі. Але можна прывесці станоўчы прыклад, да якога я маю непасрэднае дачыненне. Гаворка пра праект “Акадэмічная сетка даследчыкаў ВКЛ”, які аб’яднаў гісторыкаў 5 краінаў. Мы здолелі правесці ўжо дзве міжнародныя канферэнцыі, у якіх удзельнічалі навукоўцы з Польшчы, Літвы, Беларусі, Украіны і Расеі. Мы здолелі абмеркаваць многія праблемы гісторыі Вялікага Княства Літоўскага. Ініцыятыву праявіла грамадскае аб’яднанне маладых навукоўцаў “ВІТ”.

Што датычыць праблемы выкладання, то хачу заўважыць, што нікому з нас ніхто не можа перашкодзіць выкладаць гісторыю Беларусі так, каб гэта выкладанне развівала нацыянальную свядомасць студэнтаў. Гэта можа нават больш важна, чым нашыя навуковыя працы, якія будуць чытаць толькі спецыялісты. Мы павінны выконваць яшчэ і грамадскую місію і ўздываць гонар беларускай нацыі, беларускай гісторыі і беларускай культуры.

Алесь Смалянчук (Гародня): Цалкам не згодны з думкай Ігара Кузняцова, што нам не варта займацца савецкай гістарыяграфіяй. Сённяшняя размова пра беларускую савецкую гістарыяграфію – гэта адначасна размова пра саміх сябе, пра тое, як далёка мы адышлі ад традыцый савецкай гістарычнай навукі. Шкада будзе, калі атрымаецца, што ўсе перамены звяліся да аднаго: мы выйшлі з палону камуністычнай ідэалогіі, каб трапіць у палон ідэалогіі нацыянальнай. Памянялі пару знакаў з плюса на мінус, і на гэтым усё закончылася. А потым нехта будзе аналізаць нашыя працы і смяцца над тымі міфамі, якія ўжо мы стваралі. Прыкладз бяграмай Міколы Ермаловіча, пра што казаў Андрэй Кіштымаў, вельмі паказальны.

Хачу таксама звярнуць увагу на складанасць самога феномену беларускай савецкай гістарыяграфіі. Паміж намі пачаліся нават спрэчкі на конт прыналежнасці Міколы Улашчыка або Міколы Ермаловіча да савецкай гістарыяграфіі. Згадваю пра гэта, бо падчас падрыхтоўкі да выступу

чытаў у Нацыянальнай бібліятэцы даклад сакратара ЦК КП(б)Б Цімафея Гарбунова “Героическое прошлое белорусского народа” (выступ у Доме Палітасветы ў Менску ў 1945 г.). Дык вось, Гарбуноў між іншым казаў, што пачаткі беларускай дзяржаўнасці звязаны з Полацкім княствам, якое было адным з самых вялікіх у Еўропе, што беларускі народ вельмі любіў і шанаваў сваіх князёў. У храналагічным спісе згадваліся гады жыцця Еўфрасінні Полацкай як слаўтай асветніцы Беларусі, а Кірыла Тураўскі характарызаваўся як філосаф Беларусі. Усё не так проста, і феномен беларускай савецкай гістарычнай навукі – гэта шматколерны феномен.

Мадэлі і схемы, якія прапанаваў Захар Шыбека, вельмі цікавыя, хоць для мяне відавочна і тое, што яны спрашчаюць сітуацыю. Напрыклад, я не згодны з характарыстыкай літоўскай мадэлі. Я не лічу сябе спецыялістам па літоўскай гістарыяграфіі, але мае кантакты з літоўскімі даследчыкамі паказваюць, што калегі з Літвы гатовыя ісці на супрацоўніцтва. У 2003 г. Інстытут гісторыі АН Літвы арганізаваў канферэнцыю, прысвечаную праблеме палітыкі царызма ў канфесійнай галіне на беларускіх і літоўскіх землях. Дык вось на 80% гэта была беларуская канферэнцыя. Літоўскія даследчыкі вельмі высока ацанілі ўзровень распрацоўкі канфесійнай праблематыкі ў нашай краіне. Кантакты ёсць і не трэба перабольшваць ступень палітызаванасці літоўскай гістарычнай навукі.

Згодны з Леанідам Гарызонтавым, што сёння абсалютна немагчыма поўнае вяртанне да савецкай гістарыяграфіі, як немагчыма развіццё гістарычнай навукі на падмурку марксісцка-ленінска-сталінскай тэорыі. Прадстаўнікі гэтай аджыўшай навукі сапраўды займаюць высокія пасады, выдаюць падручнікі, але ў апошнія 10-15 гадоў не з’явілася ніводнай навуковай манаграфіі, напісанай у рэчышчы марксісцка-савецкай метадалогіі. Практычна ўсе сур’ёзныя навуковыя працы напісаныя прадстаўнікамі нацыянальнай гістарыяграфіі. Сучасны палітычны рэжым спрыяе парадаксальнай сітуацыі, калі гістарычная навука пайшла далёка наперад, а падручнікі адлюстроўваюць яе пазаўчорашні дзень.

Хачу таксама адрэагаваць на словы нашага маскоўскага госця на кантдамінавання “заходняга вектару” ў кантактах сучасных беларускіх гісторыкаў. Згадваю свой першы ўдзел у міжнароднай канферэнцыі. Гэта было ў Любліне ў 1993 г. Тады я толькі пачынаў навуковую працу, быў аспірантам. Але быў вельмі ўражаны тым, што ўбачыў вялікую зацікаўленасць польскіх калегаў тым, што кажу я, што гавораць іншыя беларускія даследчыкі. Яны сапраўды цікавіліся гэтым. У той жа час ў Расеі беларускае перасэнсаванне сваёй гісторыі звычайна ўспрымаецца як нацыяналізм. (А гаваруся, што гэтая ацэнка не датычыць самога спадара Гарызонтава і яго нага аддзела ў Інстытуце славяназнаўства РАН).